

Examining and Explaining the Key Components of Ecotourism in Enhancing Sustainable Livelihoods Using a Mixed-Method Approach

Mir Hamid Seyed Mousavi¹ | Javad Madani^{2✉} | Vali Nemati³

1. Master of Tourism, Department of Public Administration and Tourism, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran. hamid.mousavi7636@gmail.com

2. Corresponding Author, Department of Public Administration and Tourism, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran. j.madani@uma.ac.ir

3. Department of Public Administration and Tourism, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran. v_nemati@uma.ac.ir

Article Information

Research Paper

Vol: 17
No: 64
P: 36-58
Received: 2025-08-14
Revised: 2025-11-26
Accepted: 2025-11-27
Published: 2026-08-01

Keywords:

- Ecotourism
- Sustainable Livelihoods
- Sustainable Regional Development
- Mixed-Methods Approach
- Border Regions

Cite this Article:

Seyed Mousavi, Mir Hamid., Madani, Javad., & Nemati, Vali. (2026). Examining and Explaining the Key Components of Ecotourism in Enhancing Sustainable Livelihoods Using a Mixed-Method Approach. *Journal of Arid Regions Geographic Studies*, 17 (64): 36-58.

Publisher: Hakim Sabzevari University

The Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

[10.22034/jargs.2025.541373.1222](https://doi.org/10.22034/jargs.2025.541373.1222)

Abstract

Aim: The purpose of this study is to identify and explain the key components of ecotourism that contribute to enhancing sustainable livelihoods in the border regions of Ardabil Province, using a mixed-methods (qualitative–quantitative) approach. This research further aims to develop a context-based analytical–practical framework to guide policymakers and development planners in the field of border ecotourism..

Materials & Methods: In the qualitative phase, data were collected through semi-structured interviews with 19 academic experts, local managers, and tourism practitioners, and analyzed using thematic analysis in ATLAS.ti (version 24). In the quantitative phase, to validate the qualitative structure and uncover latent dimensions, a researcher-designed questionnaire was distributed among 177 local residents, students, and stakeholders. Data were analyzed using exploratory factor analysis in SPSS (version 26).

Findings: The qualitative analysis identified 15 sub-themes categorized into four main themes: “Local capacities and advantages,” “Socio-environmental prerequisites,” “Institutional and infrastructural mechanisms,” and “Socio-economic outcomes.” The quantitative analysis confirmed four main factors: (1) Local participation and economic outcomes, (2) Institutional and infrastructural mechanisms, (3) Adaptive empowerment based on local capacities, and (4) Cultural capital and regional representation, which together explained 56.86% of the total variance.

Conclusion: Effective ecotourism development in border regions requires the simultaneous utilization of natural and cultural assets, active community participation, institutional strengthening, infrastructure improvement, and the adoption of incentive-based and adaptive policies. Moreover, enhancing cultural identity and destination storytelling can contribute to population stability, improved economic security, and reduced vulnerability.

Innovation: The innovation of this study lies in presenting a multidimensional, context-based analytical–practical model that can guide policymakers, development planners, and local institutions in achieving balanced and sustainable development in border areas. By integrating cultural, institutional, socio-environmental, and economic components, this model offers a comprehensive and locally grounded approach to ecotourism development.

Extended Abstract

1. Introduction

Ecotourism, as a form of nature-based sustainable tourism, focuses on environmental conservation and local livelihood enhancement, attracting attention from policymakers and researchers. It provides a platform for intercultural exchanges, income diversification, and community participation. Numerous studies emphasize the importance of intersecting components such as natural, financial, and human capital in community-based ecotourism success. Empirical research across countries demonstrates that integrating ecotourism with biodiversity conservation diversifies income sources, reduces reliance on unsustainable activities, and builds long-term economic resilience. In rural areas, ecotourism boosts employment opportunities, income, and infrastructure, thereby strengthening household livelihood sustainability. Community-based projects in protected areas aim to increase income, social welfare, and infrastructure, though deeper understanding of cross-border impacts and indigenous voices is needed. Economically, studies using contingent valuation and logit models confirm tourists' willingness to pay for natural resource conservation, highlighting ecotourism's potential for local livelihoods. Combining conservation efforts with community tourism simultaneously preserves biodiversity and improves livelihoods. Based on the sustainable livelihoods framework, relationships between vulnerability contexts, livelihood assets, strategies, and outcomes are crucial for community analysis. In border regions facing complex social, economic, ecological, and governance challenges, ecotourism plays a key role in enhancing economic resilience and natural resource oversight. While various studies examine ecotourism dimensions at local, national, and international levels, comprehensive knowledge of key components affecting sustainable livelihoods in Iran's border areas—considering indigenous conditions, border dynamics, and hybrid economic-environmental features—remains lacking. Most prior research focuses on non-border areas or single dimensions (e.g., purely economic or environmental). Border regions face unique challenges like geopolitical insecurities, weak infrastructure, and social marginalization, necessitating a comprehensive, context-oriented ecotourism model. Ardabil Province, a border region with semi-arid climate and valuable natural resources, serves as an ideal case for studying ecotourism-livelihood interactions. This study, using a mixed-method approach (qualitative-quantitative), identifies and explains key ecotourism components enhancing sustainable livelihoods in Ardabil's border areas, offering an analytical framework for policymakers, planners, and local institutions toward sustainable development.

2. Materials and Methods

This research employed a mixed-method (qualitative-quantitative) exploratory-explanatory approach. In the qualitative phase, thematic analysis was used to identify patterns and meaningful components from textual data. Data were collected via semi-structured interviews with 19 experts in tourism and regional development planning in Ardabil Province, selected based on criteria including at least 3 years of practical/research experience, relevant academic qualifications (minimum master's or PhD student), and diversity in gender and institutions. Sampling was purposive until theoretical saturation. Analysis followed Braun and Clarke (2006) using ATLAS.ti version 24: initial codes extracted, then organized into final codes/sub-themes and main themes. A conceptual map depicted relationships. Validity and reliability were ensured through data triangulation, member checking with 4 interviewees, independent reviewer assessment, and traceable coding. The interview protocol was designed based on DFID's (1999) sustainable livelihoods framework and Dangi and Jamal's (2016) community-based ecotourism model. In the quantitative phase, exploratory factor analysis (EFA) tested the conceptual structure. A researcher-designed questionnaire with Likert-scale items reflecting qualitative components was used, validated for face/content validity by experts, and reliable (Cronbach's alpha = 0.837). Sample size was calculated via G*Power (minimum 171 for F-test, effect size 0.15, $\alpha=0.05$, power=0.90); 177 complete questionnaires from local residents and students were analyzed. Analysis used SPSS version 26 with eigenvalue >1 criterion.

3. Results and Discussion

Qualitative findings identified 4 main themes from 341 initial codes, consolidated into 15 sub-themes: indigenous capacities and advantages (ecological attractions, cultural heritage, local marketing), social-environmental prerequisites (community empowerment, participation, hosting culture, environmental protection), institutional and infrastructural mechanisms (infrastructural challenges, policy/governance issues, financial incentives, institutional barriers, adaptive learning), and economic-social outcomes (employment generation, economic security, migration reduction). The conceptual map illustrated interactive, causal, and feedback relationships: indigenous capacities positively influence outcomes, institutional challenges constrain, and adaptive learning facilitates. Quantitative EFA (KMO=0.841, Bartlett's test $p < 0.001$) confirmed the structure, extracting 4 factors explaining 56.86% variance: indigenous participation and economic outcomes (high loadings on economic security 0.794, environmental protection 0.754, employment 0.745), institutional and infrastructural mechanisms (institutional barriers 0.816, policy challenges 0.617), adaptive empowerment on indigenous capacities (adaptive learning 0.763, financial incentives 0.679, empowerment 0.503), and cultural capital and regional representation (hosting culture 0.753, migration reduction 0.651). High qualitative-quantitative alignment strengthened theoretical coherence: outcomes matched factor 1, institutional with 2, prerequisites with 3, capacities with 4. Ecotourism enhances environmental protection and awareness, aligning with Moswete et al. (2022) and Gidebo (2023) on reduced poaching and habitat improvement. Economic findings concur with Pourjopari et al. (2023) and Toulabi Nejad and Poodineh (2020) on positive livelihood impacts. Institutional emphasis matches Aali and Sadeghi (2021); internationally, with Liu and Chamaratana (2024) and Shi et al. (2022) on stakeholder participation and life quality. In Ardabil's border context, economic-cultural-institutional interactions with environmental features demand balanced conservation-exploitation.

4. Conclusions

Ecotourism in Ardabil's border regions serves as a development mechanism for sustainable livelihoods, requiring synergy among indigenous capacities, social participation, efficient governance, and empowerment. The integrated model provides a basis for sustainable policies, spatial justice, and economic security. Limitations include geographic focus, suggesting comparative multi-regional studies. This systemic approach is generalizable to other border areas.

5. Acknowledgment & Funding

- The manuscript did not receive a grant from any organization.
- The authors sincerely appreciate and thank all colleagues, experts, and individuals who assisted in the stages of data collection, analysis, and preparation of this work.

6. Conflict of Interest

The authors declare that they have no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

بررسی و تبیین مؤلفه‌های کلیدی اکوتوریسم در ارتقای معیشت پایدار با

بهره‌گیری از رویکرد ترکیبی

میرحمید سیدموسوی^۱، جواد معدنی^۲ , ولی نعمتی^۳

۱- دانش آموخته کارشناسی ارشد گردشگری، گروه مدیریت دولتی و گردشگری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

hamid.mousavi7636@gmail.com

۲- نویسنده مسئول، گروه مدیریت دولتی و گردشگری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. j.madani@uma.ac.ir

۳- گروه مدیریت دولتی و گردشگری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. v_nemati@uma.ac.ir

چکیده

هدف: هدف این پژوهش شناسایی و تبیین مؤلفه‌های کلیدی اکوتوریسم مؤثر بر ارتقای معیشت پایدار در مناطق مرزی استان اردبیل با استفاده از رویکرد ترکیبی (کیفی-کمی) است. این مطالعه در پی ارائه یک چارچوب تحلیلی-کاربردی بومی‌محور برای راهنمایی سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه در حوزه اکوتوریسم مرزی است.

روش و داده: پژوهش حاضر با رویکرد ترکیبی (کیفی-کمی) انجام شد. در بخش کیفی، داده‌ها از طریق ۱۹ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان دانشگاهی، مدیران محلی و فعالان گردشگری گردآوری و با روش تحلیل مضمون در نرم‌افزار ATLAS.ti نسخه ۲۴ تحلیل شد. سپس در بخش کمی، یافته‌های کیفی به پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته تبدیل و میان ۱۷۷ نفر از ساکنان، دانشجویان و ذی‌نفعان محلی توزیع شد. داده‌های کمی با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی و نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۶ بررسی و اعتبارسنجی گردید.

یافته‌ها: نتایج تحلیل کیفی ۱۵ زیرمضمون را در قالب چهار مضمون اصلی آشکار ساخت: «ظرفیت‌ها و مزیت‌های بومی»، «پیش‌نیازهای اجتماعی-محیطی»، «ساز و کارهای نهادی و زیرساختی» و «پیامدهای اقتصادی-اجتماعی». یافته‌های کمی نیز چهار عامل اصلی شامل: (۱) مشارکت بومی و پیامدهای اقتصادی، (۲) ساز و کارهای نهادی و زیرساختی، (۳) توانمندسازی تطبیقی بر بستر ظرفیت‌های بومی و (۴) سرمایه فرهنگی و بازنمایی منطقه‌ای را تأیید کرد که در مجموع ۵۶/۸۶ درصد واریانس داده‌ها را تبیین نمودند.

نتیجه‌گیری: تحقیق نشان می‌دهد که توسعه پایدار اکوتوریسم در مناطق مرزی مستلزم بهره‌گیری هم‌زمان از منابع طبیعی و فرهنگی، مشارکت فعال جامعه محلی، تقویت نهادهای مرتبط، بهبود زیرساخت‌ها و اتخاذ سیاست‌های حمایتی و انعطاف‌پذیر است. همچنین، ارتقای هویت فرهنگی و روایت‌گری مقصد می‌تواند به تثبیت جمعیت، بهبود امنیت اقتصادی و کاهش آسیب‌پذیری‌های اجتماعی-اقتصادی کمک کند.

نوآوری، کاربرد نتایج: نوآوری این تحقیق در ارائه یک مدل تحلیلی-کاربردی چندبعدی و بومی‌محور است که می‌تواند راهنمای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان توسعه و نهادهای محلی برای تحقق توسعه پایدار و متوازن در مناطق مرزی باشد. این مدل با تلفیق مؤلفه‌های فرهنگی، نهادی، اجتماعی-محیطی و اقتصادی، رویکردی یکپارچه و زمینه‌محور برای توسعه اکوتوریسم ارائه می‌دهد.

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

دوره: ۱۷

شماره: ۶۴

صفحه: ۳۶-۵۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۳

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۵/۱۰

کلیدواژه‌ها:

- اکوتوریسم
- معیشت پایدار
- توسعه پایدار منطقه‌ای
- رویکرد ترکیبی
- مناطق مرزی

نحوه ارجاع به این مقاله:

سیدموسوی، میرحمید، معدنی، جواد، و نعمتی، ولی. (۱۴۰۵). بررسی و تبیین مؤلفه‌های کلیدی اکوتوریسم در ارتقای معیشت پایدار با بهره‌گیری از رویکرد ترکیبی. *مطالعات جغرافیایی مناطق خشک*، ۱۷(۶۴): ۳۶-۵۸.

ناشر: دانشگاه حکیم سبزواری

نویسندگان حق نشر و حقوق کامل انتشار را حفظ می‌کنند.

10.22034/jargs.2025.541373.1222

۱- مقدمه

در دهه‌ها اکوتوریسم به عنوان شکلی از گردشگری پایدار مبتنی بر طبیعت که تمرکز آن بر حفاظت از محیط زیست و تقویت معیشت محلی است، توجه بسیاری از سیاست‌گذاران و پژوهشگران را به خود جلب کرده است (Gültekin, 2022). اکوتوریسم در عین حال بستری برای تقویت تبادلات بین‌فرهنگی، تنوع‌بخشی به منابع درآمد و ارتقای مشارکت محلی فراهم می‌سازد (Dangi & Jamal, 2016). در این راستا، پژوهش‌های متعددی بر اهمیت مؤلفه‌های متقاطع، نظیر سرمایه طبیعی، مالی و انسانی در موفقیت طرح‌های اکوتوریسم جامعه‌محور تأکید کرده‌اند (Shi et al., 2022). مطالعات تجربی در کشورهای مختلف نشان داده‌اند که ادغام اکوتوریسم با حفاظت از تنوع زیستی، از طریق تنوع‌بخشی به منابع درآمد و کاهش وابستگی به فعالیت‌های معیشتی ناپایدار، به تقویت تاب‌آوری اقتصادی در بلندمدت منجر می‌شود (Harilal & Tichaawa, 2018). از منظر پیامدهای اجتماعی-اقتصادی، توسعه اکوتوریسم در مناطق روستایی به افزایش فرصت‌های شغلی، درآمدی و نیز بهبود زیرساخت‌ها منجر شده و در نتیجه پایداری فعالیت‌های معیشتی خانوارهای محلی را تقویت کرده است (Toulabi Nejad & Poodineh, 2020). پروژه‌های اکوتوریسم مبتنی بر جامعه که عمدتاً در مناطق حفاظت‌شده اجرا می‌شوند، با هدف افزایش درآمد، رفاه اجتماعی و توسعه زیرساخت‌ها عمل می‌کنند، هرچند درک عمیق‌تری از تأثیرات فرامرزی و صدهای بومی همچنان مورد نیاز است (Guerrero-Moreno & Oliveira-Junior, 2024). در حوزه سنجش اثرات اقتصادی، مطالعاتی همچون پژوهش در کویرهای یزد با استفاده از روش ارزش‌گذاری مشروط و مدل لاجیت، تمایل پرداخت گردشگران برای حفاظت از منابع طبیعی را اثبات کرده‌اند که گویای ظرفیت بالای اکوتوریسم در ارتقای معیشت محلی است (Moayedfar et al., 2021). ترکیب تلاش‌های حفاظتی با گردشگری مبتنی بر جامعه می‌تواند به شکل هم‌زمان به حفظ تنوع زیستی و ارتقای معیشت بینجامد (Gidebo, 2023).

بر اساس چارچوب معیشت پایدار، روابط بین زمینه آسیب‌پذیری، سرمایه‌های معیشتی، استراتژی‌های معیشتی و پیامدهای آن‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای در تحلیل و ارزیابی معیشت جوامع ایفا می‌کند (Sapkota, 2021). در بررسی موردی منطقه فرعی مکنونک بزرگ، مشاهده شد که طرح‌های اکوتوریسم جامعه‌محور می‌توانند به طور قابل توجهی درآمد جوامع را افزایش دهند، از مشاغل کوچک حمایت کنند و سرمایه‌گذاری خصوصی را جذب نمایند (Liu & Chamaratana, 2024). در همین راستا، اکوتوریسم در مناطقی نظیر جزیره قشم نیز، بر اساس نتایج حاصل از مدل‌سازی ترکیبی کیفی-کمی، نقش کلیدی در ارتقای توسعه اقتصادی و ارزآوری منطقه ایفا کرده است (Rajabi et al., 2024). با وجود این ظرفیت‌ها، پراکندگی در ادبیات علمی و عدم انسجام در تعریف مؤلفه‌های اقتصادی مؤثر، نیاز به ارزیابی جامع‌تری از سهم اکوتوریسم در مناطق مرزی را برجسته می‌سازد (Dangi & Jamal, 2016). این ویژگی‌ها در شرایطی محقق می‌شوند که ملاحظات چون مشارکت فعال جامعه، همراهی مقامات محلی و توسعه محصولات بوم‌گردی متناسب با زمینه‌های محلی رعایت شوند (Kumar et al., 2023). ادبیات موجود بر نقش عناصر متنوعی چون دسترسی به بازار، ظرفیت‌های کارآفرینی و نیز حاکمیت و همکاری ذی‌نفعان در موفقیت اکوتوریسم تأکید دارند (Mulyani et al., 2021; Salman et al., 2024).

این نوع گردشگری به ویژه در مناطق مرزی که اغلب با چالش‌های اجتماعی، اقتصادی، اکولوژیکی و حکمرانی پیچیده مواجه هستند، دارای اهمیت دوچندان است؛ زیرا می‌تواند نقش کلیدی در تقویت تاب‌آوری اقتصادی و بهبود نظارت بر منابع طبیعی فرامرزی ایفا کند (Bhushan et al., 2024). اکوتوریسم به عنوان یک استراتژی محوری برای تقویت توسعه اقتصادی پایدار، به ویژه در مناطق مرزی که معیشت سنتی ممکن است به دلیل چالش‌های ژئوپلیتیکی، زیست‌محیطی یا اجتماعی-اقتصادی محدود شود، ظهور کرده است (Mikhaylova et al., 2022). توسعه اکوتوریسم در این مناطق نه تنها می‌تواند رفاه اقتصادی را ارتقا دهد، بلکه با استفاده از دارایی‌های سرمایه‌ای انسانی، اجتماعی و مالی، به کاهش آسیب‌پذیری گروه‌های محلی نیز منجر می‌شود (Aali & Sadeghi, 2021).

در حالی که مطالعات متعددی به بررسی ابعاد مختلف اکوتوریسم در سطوح محلی، ملی و بین‌المللی پرداخته‌اند، هنوز شناخت جامعی از مؤلفه‌های کلیدی و اثرگذار اکوتوریسم بر معیشت پایدار در مناطق مرزی کشور، با در نظر گرفتن شرایط بومی، پویایی‌های مرزی و ویژگی‌های ترکیبی اقتصادی-زیست‌محیطی، به دست نیامده است. اغلب پژوهش‌های پیشین یا تمرکز محدودی بر مناطق غیرمرزی داشته‌اند یا از منظرهای تک‌بعدی (مانند صرفاً اقتصادی یا صرفاً زیست‌محیطی) به موضوع نگریسته‌اند. این در حالی است که مناطق مرزی کشور با چالش‌های خاصی مانند ناامنی‌های ژئوپلیتیکی، ضعف زیرساخت‌های ارتباطی و اقتصادی و حاشیه‌نشینی

اجتماعی روبه‌رو هستند که ضرورت پرداختن به اکوتوریسم را در قالب الگویی جامع و زمینه‌محور دوجندان می‌سازد. به ویژه، استان اردبیل به عنوان یکی از استان‌های مرزی و سردسیر کشور، با اقلیم نیمه‌خشک، تنوع اقلیمی و منابع طبیعی ارزشمند، نمونه‌ای مناسب برای مطالعه تعامل میان اکوتوریسم و معیشت پایدار است. این منطقه در امتداد مرز ایران و جمهوری آذربایجان واقع شده و به واسطه موقعیت جغرافیایی خاص خود، هم‌زمان از فرصت‌های گردشگری طبیعی و فرهنگی برخوردار است و با محدودیت‌های اقلیمی و اقتصادی مناطق خشک و مرزی نیز مواجه است. استان اردبیل، به عنوان منطقه مورد مطالعه، با آب و هوای سرد نیمه‌خشک (طبقه‌بندی Köppen: BSk/Dsa) و بارش سالانه ۲۵۰-۶۰۰ میلی‌متر، بخشی از نواحی خشک ایران است که ویژگی‌های جغرافیایی خشک مانند تابستان‌های گرم و خشک، زمستان‌های سرد و فرسایش خاک را داراست (Beck et al., 2018). بنابراین، بررسی این منطقه نه تنها از منظر جغرافیای مناطق خشک بلکه از دیدگاه توسعه پایدار مرزی حائز اهمیت است.

بر این اساس، این مقاله با هدف پر کردن شکاف موجود در ادبیات و با بهره‌گیری از رویکردی ترکیبی (کیفی-کمی)، به شناسایی و تبیین مؤلفه‌های کلیدی اکوتوریسم مؤثر بر ارتقای معیشت پایدار در مناطق مرزی استان اردبیل می‌پردازد. انتظار می‌رود نتایج پژوهش، با ارائه‌ی چارچوبی تحلیلی و بومی‌محور، راهنمایی مؤثر برای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان توسعه و نهادهای محلی در مسیر تحقق توسعه پایدار در نواحی مرزی کشور فراهم آورد. بدین ترتیب، یافته‌های تحقیق می‌توانند به عنوان مبنایی نظری و کاربردی برای تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری‌های توسعه‌محور در حوزه‌ی اکوتوریسم مرزی مورد استفاده قرار گیرند.

مرور پیشینه‌های پژوهشی مرتبط با موضوع حاضر، نقشی اساسی در تبیین چارچوب مفهومی پژوهش، تعمیق و انسجام‌بخشی به مبنای نظری و شناسایی خلأهای موجود در دانش این حوزه ایفا می‌کند. جدول ۱، گزیده‌ای از مطالعات برجسته انجام شده در این زمینه را با هدف تقویت زمینه‌سازی نظری ارائه می‌دهد.

جدول ۱. مرور اجمالی مطالعات مرتبط با اکوتوریسم و معیشت پایدار

#	نویسندگان / سال انتشار	عنوان پژوهش	هدف پژوهش	روش و جامعه آماری	مهم‌ترین یافته‌ها
۱	Rajabi et al., 2024	ارائه الگوی اکوتوریسم و توسعه گردشگری پایدار با تأکید بر ارزآوری و توسعه اقتصادی جزیره قشم	ارائه الگویی برای اکوتوریسم با تأکید بر ارزآوری و توسعه اقتصادی	آمیخته (کیفی-کمی)، خبرگان گردشگری و کارکنان منطقه آزاد قشم	شناسایی ۱۴ مقوله اصلی تأثیرگذار بر توسعه اکوتوریسم؛ مدل مفهومی معنادار
۲	Pourjoopari et al., 2024	تحلیل اثرگذاری توسعه اکوتوریسم در توانمندسازی اقتصاد روستاییان (نمونه: روستاهای دارای اقامتگاه بومگردی شهرستان کرمان)	سنجش اثر اکوتوریسم بر اقتصاد روستاهای دارای اقامتگاه بومگردی در کرمان	توصیفی-تحلیلی، ۳۸۰ نفر از روستاییان در ۱۷ روستا	اکوتوریسم بر مؤلفه‌های اقتصادی اثر معنادار و مثبتی داشته است.
۳	Aali & Sadeghi., 2021	ارزیابی میزان تأثیرگذاری عوامل مؤثر بر توسعه اکوتوریسم در نواحی روستایی (مطالعه موردی: مسیر گردشگری اورامانات)	ارزیابی عوامل مؤثر بر توسعه اکوتوریسم در نواحی روستایی با پتانسیل بالا	توصیفی-تحلیلی، ۱۰۰ نفر از کارشناسان گردشگری	شناسایی شد که ۸۵/۶۳٪ بر توسعه روستایی تأثیر دارند
۴	Toulabi Nejad & Poodineh., 2020	بررسی اثرات توسعه اکوتوریسم بر پایداری فعالیت‌ها و دارایی‌های معیشتی خانوارهای روستایی (مورد مطالعه: بخش پاپی شهرستان خرم‌آباد)	بررسی اثر توسعه اکوتوریسم بر معیشت در بخش پاپی خرم‌آباد	توصیفی-تحلیلی، ۳۳۰ خانوار روستایی	تأثیر مثبت و معنادار اکوتوریسم بر پایداری اقتصادی خانوارها
۵	Farajollahi & Islami., 2021	تحلیل اثر اکوتوریسم بر سرمایه‌های معیشت روستایی در چارچوب پایداری (مورد مطالعه: روستای پالنگان کردستان)	بررسی اثر طبیعت‌گردی بر معیشت پایدار روستایی	توصیفی، ۲۳۸ نفر از ساکنان بالای ۲۰ سال پالنگان	اثرگذاری محدود طبیعت‌گردی بر معیشت، جز در سرمایه فیزیکی

۶	Veisi et al., 2017	تحلیل اثر بازارچه‌های مرزی بر معیشت پایدار پس‌کرانه‌های روستایی (مورد مطالعه: بخش خامویرآباد شهرستان مریوان)	تحلیل نقش بازارچه‌های مرزی در ارتقای معیشت پایدار	توصیفی-تحلیلی، ۳۳۸ پرسش‌نامه از روستاییان خامویرآباد	بیشترین تأثیر بر سرمایه مالی، کمترین بر سرمایه انسانی
۷	Guerrero-Moreno & Oliveira-Junior., 2024	Approaches, trends, and gaps in community-based ecotourism research: a bibliometric analysis of publications between 2002 and 2022	تحلیل روندهای پژوهشی، شناسایی شکاف‌ها در پژوهش‌های CBET	تحلیل کتاب‌سنجی (۱۱۴۵ مقاله) - مقالات منتشر شده ۲۰۲۲-۲۰۰۲	افزایش تعداد مقالات، تمرکز روی مناطق حفاظت‌شده، کمبود مطالعات کمی و مشارکت جمعیت بومی
۸	Liu & Chamaratana., 2024	Assessing Ecotourism Development Indicators in Border Areas of the Greater Mekong Subregion: Insights from Stakeholders	بررسی شاخص‌های توسعه اکوتوریسم از دیدگاه ذینفعان	پرسشنامه کمی (۳۸۵ نفر) - ساکنان مناطق Xishuangbanna و Luang Namtha	اهمیت حفاظت زیست‌محیطی، ارتقای کیفیت زندگی، لزوم حمایت سیاسی و همکاری بین بخش‌ها
۹	Cordon et al., 2023	Evolution of ecotourism in coastal indigenous communities: Comparison of the case studies of La Ventanilla and La Escobilla in Oaxaca, Mexico	تحلیل مقایسه‌ای دو روستا در بهره‌گیری از اکوتوریسم	پیمایش، مشاهده و SWOT - ساکنان La Ventanilla و La Escobilla	تفاوت چشمگیر در موفقیت اکوتوریسم، اهمیت توانمندسازی جامعه و برنامه‌ریزی پایدار شهری
۱۰	Gidebo., 2023	Linking livelihood and biodiversity conservation in protected areas: Community based tourism development perspective from developing country	بررسی گردشگری مبتنی بر جامعه برای پیوند معیشت و حفاظت از تنوع زیستی	روش ترکیبی، پرسشنامه، مصاحبه - جوامع محلی اطراف پارک ملی	جامعه در معرض آسیب‌پذیری است، گردشگری نقش مثبت ولی محدود دارد، پتانسیل بالایی گردشگری جامعه‌محور
۱۱	Samal & Dash., 2023	Ecotourism, biodiversity conservation and livelihoods: Understanding the convergence and divergence	مرور سیستماتیک ادبیات اکوتوریسم و شناسایی موضوعات کم‌بررسی	تحلیل توصیفی و محتوایی - مقالات منتشر شده ۲۰۲۱-۲۰۰۲	رشد کلی انتشار، کمبود مطالعات در زمینه حکمرانی، راهنمایی برای استفاده از مدل CBET و آموزش
۱۲	Moswete et al., 2022	Socio-economic Impacts of Community-Based Ecotourism on Rural Livelihoods: A Case Study of Khawa Village in the Kalahari Region, Botswana	مطالعه تأثیرات مثبت و منفی اکوتوریسم جامعه‌محور بر یک روستا	پیمایش نیمه‌ساختاریافته، مشاهده مشارکتی - ساکنان روستای Khawa	افزایش درآمد، کاهش شکار غیرمجاز، فرصت شغلی فصلی، اما مشکلاتی مانند آلودگی صوتی و اختلال آرامش
۱۳	Xu et al., 2022	Impact of farmers' participation in tourism on sustainable livelihood outcomes in border tourism areas	تحلیل تأثیر عوامل مشارکت کشاورزان در گردشگری بر معیشت پایدار	پرسشنامه، مدل‌یابی معادلات ساختاری - کشاورزان ناپو	انگیزه و فرصت مشارکت مهم‌اند، تأثیرات مثبت بر معیشت، پیچیدگی‌های رفتاری و روان‌شناختی در مشارکت
۱۴	Sapkota., 2021	Sustainable Livelihoods Approach: Alternative to Rural Development	معرفی رویکرد معیشت پایدار و کاربرد آن در توسعه روستاها	تحلیل محتوا (منابع ثانویه) - مطالعات و سیاست‌های توسعه روستایی	اصول کلیدی رویکرد، توصیه برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان جهت بهبود مداخلات توسعه روستایی

در ادامه به مبانی نظری مفاهیم و تعاریف اکوتوریسم، اکوتوریسم و توسعه پایدار، اکوتوریسم در مناطق مرزی، مفهوم معیشت پایدار و تأثیر اکوتوریسم بر معیشت پایدار پرداخته می‌شود.

مفاهیم و تعاریف اکوتوریسم: اکوتوریسم به عنوان نوعی گردشگری پایدار، «سفر مسئولانه به مناطق طبیعی برای حفظ محیط زیست، احترام به فرهنگ جوامع محلی و ارتقای رفاه آن‌ها» تعریف شده است (TIES, 1990) و بر حفاظت محیطی و رفاه اقتصادی- اجتماعی محلی تأکید دارد. طبق سازمان گردشگری ملل متحد، این فعالیت مبتنی بر طبیعت با هدف مشاهده، یادگیری، کشف، تجربه و قدردانی از تنوع زیستی و فرهنگی، همراه با رویکردی مسئولانه برای حفاظت اکوسیستم و افزایش رفاه محلی است (UN Tourism, n.d). اکوتوریسم آگاهی عمومی درباره حفاظت از تنوع زیستی، محیط زیست و میراث فرهنگی را ارتقا داده و نیازمند مدیریت مؤثر برای کاهش پیامدهای منفی زیست‌محیطی و اجتماعی است (همان). از نظر نظری و عملی، اکوتوریسم با تمرکز بر حفاظت منابع طبیعی و کاهش اثرات منفی گردشگری سنتی، جایگزینی پایدارتر نسبت به گردشگری انبوه محسوب می‌شود که برخلاف آن، از ظرفیت‌های بومی بهره می‌گیرد، مشارکت جوامع محلی را تقویت و کیفیت زندگی آنان را در چارچوب حفظ میراث طبیعی و فرهنگی ارتقا می‌دهد (Chan et al., 2021). اصول آن شامل پایداری محیطی، احترام به فرهنگ‌های محلی و مشارکت فعال جوامع در برنامه‌ریزی و بهره‌برداری است (Mirkarimi et al., 2016) و این ویژگی‌ها آن را به رویکردی جامعه‌محور و ابزار مؤثر توسعه پایدار، به ویژه در مناطق حساس اکولوژیکی و مرزی، تبدیل کرده است.

اکوتوریسم و توسعه پایدار: اکوتوریسم به عنوان شاخصی از گردشگری پایدار، با اهداف توسعه پایدار هم‌راستا بوده و مزایای زیست‌محیطی، اجتماعی- فرهنگی و اقتصادی دارد که در جوامع محلی و مناطق مرزی می‌تواند به تحول ساختاری و پایداری معیشت کمک کند. از منظر زیست‌محیطی، این رویکرد با افزایش آگاهی عمومی، تشویق به رفتارهای مسئولانه و حمایت از اقدامات حفاظتی، گاه با ایجاد یا تقویت مناطق حفاظت‌شده همراه است که حفاظت از تنوع زیستی و درآمد پایدار را هم‌زمان محقق می‌سازد (UNDP, 2024). تجربه‌های موفق مانند برنامه توسعه سازمان ملل متحد نشان می‌دهد اکوتوریسم می‌تواند منابع مالی پروژه‌های حفاظتی را تأمین و زیرساخت‌های اقتصادی محلی را با جذب بازدیدکنندگان تقویت کند (UNDP, 2023). در بُعد اجتماعی، اکوتوریسم با ایجاد فرصت‌های شغلی و تقویت کسب و کارهای بومی، توانمندسازی جوامع محلی را ارتقا می‌دهد. مشارکت فعال این جوامع در برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری موجب افزایش ظرفیت بهره‌برداری پایدار از منابع و تقویت حس تعلق اجتماعی می‌شود (FAO, 2023). تبادلات فرهنگی نیز تعامل بین فرهنگی، احترام متقابل و حفظ میراث فرهنگی را تقویت می‌کند. از نظر اقتصادی، اکوتوریسم با تنوع‌بخشی به منابع درآمدی، به ویژه در مناطق مرزی دارای محدودیت‌های اقتصادی سنتی، فرصت‌هایی همچون راهنمایی تور، اقامتگاه بومی، صنایع دستی و خدمات خوراکی محلی ایجاد کرده و به اشتغال پایدار، افزایش درآمد خانوار و تاب‌آوری اقتصادی کمک می‌کند (Tiwarei & Nguyen, 2024). اهداف توسعه پایدار سازمان ملل نیز بر نقش گردشگری پایدار در رشد اقتصادی فراگیر، حفاظت منابع طبیعی و کاهش نابرابری‌ها تأکید دارد (UN, 2015). در مجموع، اکوتوریسم با هم‌راستا کردن منافع اقتصادی جوامع محلی با حفاظت محیط‌زیستی، بستری برای توسعه متوازن و مشارکتی در مناطق مرزی فراهم می‌آورد.

اکوتوریسم در مناطق مرزی: اکوتوریسم به عنوان رویکردی نوین در توسعه پایدار، به ویژه در مناطق مرزی با چالش‌های ساختاری، محدودیت‌های اقتصادی و آسیب‌پذیری اجتماعی، ظرفیت بالایی برای تقویت معیشت، حفظ منابع طبیعی و انسجام فرهنگی دارد. ویژگی‌هایی چون بکر بودن طبیعت، تنوع زیستی، غنای فرهنگی و سبک‌های زندگی خاص جوامع محلی، این مناطق را به مقاصد بالقوه جذاب برای اکوتوریسم تبدیل کرده است. در این مناطق، اکوتوریسم با مشارکت فعال ساکنان در برنامه‌ریزی، مدیریت و خدماتی نظیر راهنمایی بومی، اقامتگاه‌های بوم‌گردی، صنایع دستی و خوراک محلی، اشتغال پایدار ایجاد کرده و حس تعلق و مسئولیت‌پذیری محیطی را تقویت می‌کند (Ganjaeian, 2020). به همین دلیل، این رویکرد در ادبیات توسعه به عنوان راهبردی کلیدی برای بهبود شرایط اقتصادی- اجتماعی و ارتقای تاب‌آوری جوامع مرزی شناخته می‌شود. از مزایای مهم دیگر آن، حفاظت از میراث طبیعی و فرهنگی است؛ با اولویت به ملاحظات محیطی و فرهنگی، جایگزینی مناسب برای توسعه‌های ناپایدار به شمار می‌آید. مطالعاتی مانند پروژه‌های کشمیر نشان می‌دهد ترکیب مداخلات حفاظتی با مشارکت محلی، هم‌زمان حفاظت اکوسیستم‌های حساس و بهبود معیشت را محقق می‌کند (Yari et al., 2021). با این حال، تحقق ظرفیت‌های اکوتوریسم در این مناطق نیازمند زیرساخت‌هایی چون مسیرهای ارتباطی مناسب، آب سالم، اقامتگاه‌های استاندارد و مراکز خدمات گردشگری است. همچنین سیاست‌گذاری یکپارچه با تمرکز بر حفاظت محیطی، آموزش جوامع و ساز و کارهای نظارتی می‌تواند از تجاری‌شدن و انحراف اکوتوریسم جلوگیری و پایداری آن را تضمین کند (Ganjaeian, 2020; Kamandari et al., 2020). در مجموع، اکوتوریسم در مناطق مرزی علاوه بر کاهش انزوای جغرافیایی و ارتقای امنیت اقتصادی، از طریق حفاظت منابع طبیعی و فرهنگی، پیوندهای

اجتماعی و یکپارچگی سرزمینی را تقویت می‌کند و نیازمند سیاست‌های جامع، مشارکتی و مبتنی بر ظرفیت‌های بومی مطابق اصول توسعه پایدار است.

مفهوم معیشت پایدار: رویکرد معیشت پایدار به عنوان استراتژی محوری برای کاهش فقر و توسعه روستایی، به ویژه در کشورهای در حال توسعه، بر مشارکت مردم و شناسایی قابلیت‌ها و منابع فقرا تأکید دارد و برخلاف پارادایم‌های سنتی توسعه، از پایین به بالا عمل می‌کند (Tambe, 2022). این رویکرد چارچوبی مفهومی برای تحلیل روابط پیچیده میان عوامل اجتماعی و فیزیکی فراهم کرده و عناصر کلیدی آن شامل زمینه آسیب‌پذیری، سرمایه‌های معیشتی، استراتژی‌های معیشتی و نتایج آن‌ها است (Sapkota, 2021). پنج نوع سرمایه اصلی در این چارچوب عبارتند از: سرمایه انسانی، اجتماعی، طبیعی، فیزیکی و مالی که برای ارتقای رفاه و تاب‌آوری جوامع حیاتی‌اند. با این حال، در مناطق روستایی و آسیب‌پذیر، دسترسی به این سرمایه‌ها به دلیل محدودیت‌های نهادی و موانعی مانند خدمات ناکافی یا فساد دشوار است (Sok & Yu, 2015). این رویکرد بر درک تعامل میان ساختارهای کلان، منابع محلی و استراتژی‌های فردی برای بقا تأکید دارد و تقویت ظرفیت جوامع برای انطباق با شوک‌ها و افزایش دسترسی به منابع را از عوامل کلیدی بهبود معیشت پایدار می‌داند (Sok & Yu, 2015; Tambe, 2022).

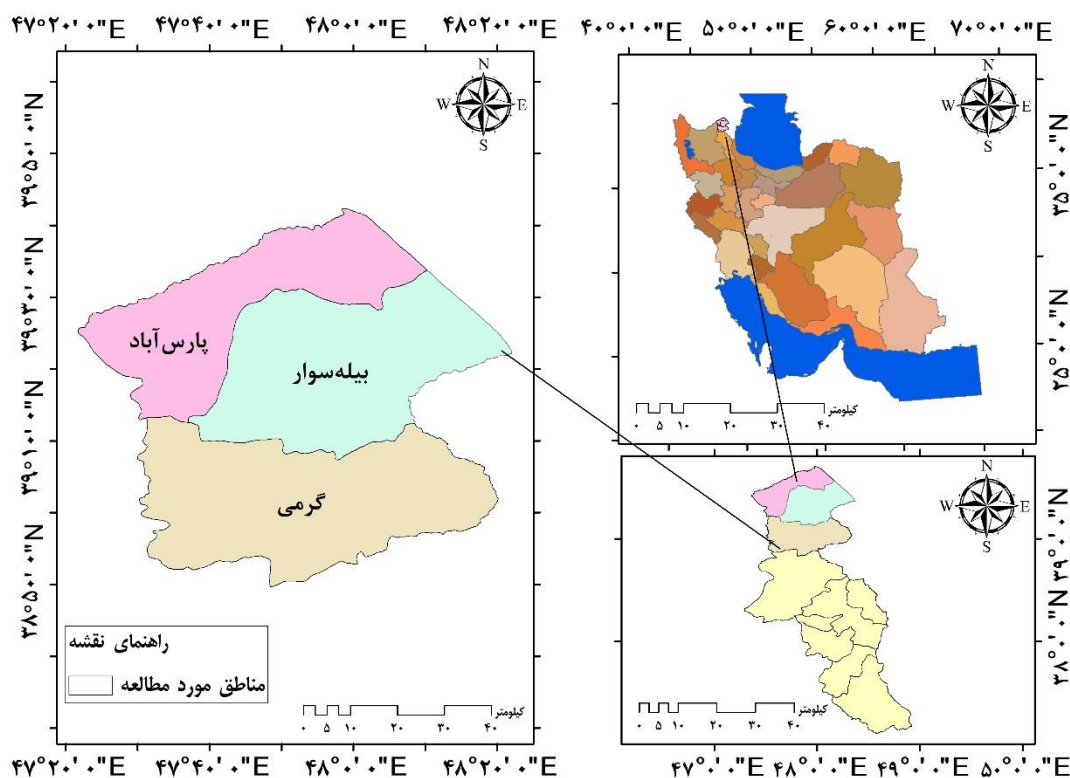
شکل ۱. سرمایه‌های معیشت پایدار (منبع: Tambe, 2022)

تأثیر اکوتوریسم بر معیشت پایدار: اکوتوریسم به عنوان شکلی از گردشگری پایدار، در ارتقای معیشت پایدار جوامع محلی، به‌ویژه در مناطق مرزی و روستایی، نقش مهمی دارد. این نوع گردشگری با ایجاد اشتغال، تنوع‌بخشی به درآمد و کاهش وابستگی به معیشت‌های سنتی مانند کشاورزی، شرایط اقتصادی خانوارها را بهبود می‌بخشد (Toulabi Nejad & Poodineh, 2020) و با بهره‌برداری مسئولانه از منابع طبیعی و فرهنگی، زمینه مشارکت فعال جامعه محلی در فعالیت‌هایی نظیر اقامتگاه‌های بوم‌گردی و خدمات راهنمایی را فراهم می‌کند (Hejazi et al., 2022). توسعه اکوتوریسم می‌تواند با ارتقای زیرساخت‌های محلی و افزایش جذابیت مناطق برای سرمایه‌گذاری، رشد اقتصادی را تقویت کند (Kamandari et al., 2020)؛ اما موفقیت آن وابسته به مشارکت مؤثر جوامع محلی و مدیریت پایدار منابع طبیعی است؛ در غیر این صورت، خطر بروز نابرابری در توزیع منافع و آسیب‌های زیست‌محیطی وجود دارد (Moswete et al., 2022). مطالعات موردی در کشورهای در حال توسعه نشان می‌دهد که با اجرای سیاست‌های عدالت‌محور و محیط‌زیست‌دوست، اکوتوریسم می‌تواند به کاهش فقر، بهبود کیفیت زندگی و افزایش تاب‌آوری اقتصادی مناطق حاشیه‌ای منجر شود (Khaledi Koure et al., 2023) و به ویژه برای مناطق مرزی با محدودیت‌های ساختاری، فرصتی مهم در مسیر توسعه معیشت پایدار فراهم آورد.

۲- مواد و روش

۲-۱- منطقه مورد مطالعه

استان اردبیل به عنوان یکی از استان‌های مرزی شمال غرب ایران، در همسایگی جمهوری آذربایجان قرار دارد و از نظر جغرافیایی و فرهنگی دارای ویژگی‌های منحصربه‌فردی است که آن را به منطقه‌ای مستعد برای توسعه اکوتوریسم تبدیل کرده است. این استان با برخورداری از مرز آبی و خشکی در امتداد رودخانه ارس، اقلیم متنوع، تنوع زیستی قابل توجه و چشم‌اندازهای طبیعی بکر همچون ارتفاعات سبلان، مراتع کوهستانی و دشت‌های حاصل خیز، ظرفیت‌های متعددی برای جذب گردشگران طبیعت‌دوست فراهم آورده است. شهرستان‌های مرزی نظیر پارس‌آباد، بیله سوار، گرمی و اصلاندوز نه تنها به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی خود اهمیت دارند؛ بلکه به واسطه فرهنگ بومی غنی، آیین‌ها و سنت‌های ریشه‌دار و دسترسی به بازارهای مرزی، می‌توانند نقش کلیدی در تحقق الگوهای اکوتوریسم جامعه‌محور ایفا کنند.

شکل ۲. منطقه مورد مطالعه‌ی پژوهش

۲-۲- روش پژوهش

این پژوهش با رویکردی آمیخته یا ترکیبی (کیفی - کمی) و با هدف شناسایی و تبیین مؤلفه‌های کلیدی اکوتوریسم مؤثر بر ارتقای معینت اقتصادی در مناطق مرزی استان اردبیل انجام گرفته است. این ترکیب روش‌ها به منظور بهره‌گیری از عمق تبیینی روش‌های کیفی و قابلیت تعمیم روش‌های کمی طراحی شده است و پژوهش را در زمره مطالعات اکتشافی - تبیینی قرار می‌دهد.

رویکرد کیفی: در بخش کیفی پژوهش، از روش تحلیل مضمون بهره‌گیری شد که با هدف شناسایی الگوها، مفاهیم و مؤلفه‌های معنادار از دل داده‌های متنی به کار می‌رود. داده‌های کیفی از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۹ نفر از خبرگان دانشگاهی حوزه گردشگری و برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای و کارشناسان و فعالان گردشگری و اکوتوریسم در استان اردبیل گردآوری شد. معیارهای انتخاب مصاحبه‌شوندگان به صورت حرفه‌ای و چندبعدی شامل: (۱) حداقل ۳ سال تجربه عملی یا پژوهشی در حوزه اکوتوریسم یا توسعه مرزی، (۲) داشتن مدرک تحصیلی مرتبط (حداقل کارشناسی ارشد یا دانشجوی دکتری)، (۳) تنوع جنسیتی و

نهادی برای پوشش حداکثری دیدگاه‌ها بود. روش نمونه‌گیری در این بخش به صورت هدفمند و با ملاک اشباع نظری انجام گرفت. جمعیت‌شناختی گروه خبرگان شرکت‌کننده در پژوهش به صورت درصدی در جدول ۲ ارائه شده است:

جدول ۲. جمعیت‌شناختی گروه خبرگان شرکت‌کننده در پژوهش

جنسیت	تعداد	درصد فراوانی	سن	تعداد	درصد فراوانی	تحصیلات	تعداد	درصد فراوانی	حوزه فعالیت	تعداد	درصد فراوانی
مرد	۱۱	۵۷/۹	۳۰ تا ۳۹	۳	۱۵/۸	کارشناسی	۱	۵/۳	کارشناس و کارمند در اداره میراث فرهنگی	۴	۲۱/۰۵
			۴۰ تا ۴۹	۸	۴۲/۱	کارشناسی ارشد	۶	۳۱/۶	تولیدر متخصص	۴	۲۱/۰۵
زن	۸	۴۲/۱	۵۰ تا ۵۹	۷	۳۶/۸	دانشجوی دکتری	۳	۱۵/۸	پژوهشگر و فعال گردشگری	۳	۱۵/۸
			بالای ۵۰	۱	۵/۳	دکتری تخصصی	۹	۴۷/۳	هیأت علمی دانشگاه	۸	۴۲/۱
مجموع	۱۹	۱۰۰	مجموع	۱۹	۱۰۰	مجموع	۱۹	۱۰۰	مجموع	۱۹	۱۰۰

فرآیند تحلیل با رویکرد براون و کلارک به کمک نرم‌افزار ATLAS.ti نسخه ۲۴ انجام شد (Braun & Clarke, 2006). در وهله اول، کدهای اولیه بر اساس گزاره‌های کلیدی استخراج شد؛ سپس، این کدها در قالب کدهای نهایی یا زیرمضمون و سپس در قالب مضامین اصلی یا تم‌ها دسته‌بندی و سازمان‌دهی شدند. در نهایت، نقشه مفهومی اولیه بر مبنای روابط بین مضامین ترسیم گردید. برای تضمین روایی و پایایی تحلیل کیفی، چند اقدام دقیق انجام شد: ابتدا داده‌ها با مقایسه مصاحبه‌ها، اسناد رسمی، گزارش‌های محلی و نتایج مطالعات پیشین اعتبارسنجی گردید تا صحت و جامعیت اطلاعات تأیید شود. سپس نتایج اولیه تحلیل به ۴ نفر از مصاحبه‌شوندگان بازگردانده شد تا صحت برداشت‌های پژوهشگر از دیدگاه آنان مورد تأیید قرار گیرد. علاوه بر این، یک پژوهشگر مستقل با تجربه در حوزه گردشگری پایدار، تحلیل و دسته‌بندی کدها را بررسی کردند و هرگونه اختلاف نظر برای رسیدن به توافق حل شد. کل فرآیند کدگذاری و استخراج مضامین، با ثبت دقیق مراحل در نرم‌افزار ATLAS.ti، به گونه‌ای انجام شد که تمام مراحل قابل ردیابی و بازبینی باشد. این اقدامات، ترکیبی از اعتبار داخلی، تأیید خبرگان و سنجش همسانی کدگذاری را فراهم کرده و باعث اطمینان از دقت و قابلیت اتکای یافته‌های کیفی پژوهش می‌شود.

پروتکل مصاحبه بر اساس چارچوب مفهومی معیشت پایدار DFID¹ (۱۹۹۹) و مدل اکوتوریسم جامعه‌محور دانگی و جمال طراحی گردید (Dangi & Jamal, 2016). این سؤالات با هدف استخراج دیدگاه‌های عمیق و چندبعدی طراحی شدند و در طول مصاحبه بر اساس پاسخ‌های اولیه تعقیب گردیدند. نمونه سؤالات مصاحبه عبارتند از:

- به نظر شما مهم‌ترین ویژگی‌های اکوتوریستی مناطق مرزی استان اردبیل چیست؟
- مهم‌ترین ظرفیت‌های بومی و زیست‌محیطی برای تقویت سرمایه طبیعی و انسانی در اکوتوریسم چیست؟
- چه پیش‌نیازهای اجتماعی، نهادی و محیطی برای پایداری معیشت از طریق اکوتوریسم ضروری است؟
- چه نوع آموزش‌ها یا ظرفیت‌سازی‌هایی می‌توانند به مشارکت بیشتر مردم محلی کمک کنند؟
- ساز و کارهای زیرساختی موجود تا چه حد با الزامات توسعه اکوتوریسم هم‌خوانی دارند؟

رویکرد کمی: بخش کمی پژوهش به منظور آزمون ساختار مفهومی حاصل از تحلیل مضمون، با بهره‌گیری از تحلیل عاملی اکتشافی انجام گرفت. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه‌ای محقق ساخته مشتمل بر گویه‌هایی بود که هر کدام بیانگر یکی از مؤلفه‌های شناسایی شده در بخش کیفی است. این پرسشنامه بر اساس طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت طراحی شد. برای بررسی روایی صوری و محتوایی پرسشنامه، از نظرات خبرگان حوزه‌های گردشگری، توسعه منطقه‌ای و اقتصاد مرزی استفاده شد. همچنین به منظور ارزیابی پایایی ابزار پژوهش، ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه محاسبه شد که مقدار آن برابر با ۰/۸۳۷ به دست آمد؛ این میزان نشان‌دهنده پایایی مطلوب و قابل قبول ابزار اندازه‌گیری در پژوهش حاضر است. بر این اساس، پرسشنامه از نظر اعتبار مفهومی و انسجام درونی سؤالات، دارای کیفیت علمی مناسب برای تحلیل‌های آماری تشخیص داده شد. حجم نمونه کمی بر اساس تحلیل توان آماری در نرم‌افزار G*Power و با در نظر گرفتن آزمون F-test، ضریب اثر متوسط ($f^2 = 0.15$)، سطح معناداری $\alpha = 0.05$ و توان آماری ۰/۹۰ محاسبه شد که حداقل حجم نمونه ۱۷۱ نفر را پیشنهاد داد. پرسشنامه‌ها در میان جامعه آماری توزیع گردید و در مجموع ۱۸۳ پرسشنامه بازگشت؛ از این تعداد، ۶ پرسشنامه به دلیل ناقص بودن کنار گذاشته شد و نهایتاً ۱۷۷ پرسشنامه کامل وارد تحلیل نهایی گردید. جامعه آماری شامل ساکنان بومی و محلی و تعداد محدودی از دانشجویان (که اکثراً ساکن مناطق مورد مطالعه بودند) تشکیل شد. گنجاندن دانشجویان به منظور بهره‌گیری از دیدگاه‌های متنوع و تقویت جنبه‌های نظری و آینده‌نگر در کنار تجربیات عملی ساکنان محلی صورت گرفت. این ترکیب تنوع دیدگاه‌ها را افزایش می‌دهد و نتایج را جامع‌تر می‌کند. تحلیل نهایی با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۶ و بر اساس معیار ریشه ویژه بالاتر از ۱ انجام شد.

۳- یافته‌ها

یافته‌های رویکرد کیفی: در بخش کیفی این پژوهش، از رویکرد تحلیل مضمون با الگوبرداری از مراحل شش‌گانه براون و کلارک بهره گرفته شد (Braun & Clarke, 2006) تا مؤلفه‌های اصلی مؤثر بر ارتقای معیشت پایدار در بستر اکوتوریسم در مناطق مرزی استان اردبیل شناسایی شوند. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته با خبرگان گردآوری شد و پس از آشنایی با داده‌ها، در کدگذاری اولیه، ۳۴۱ کد اولیه از گزاره‌های کلیدی استخراج گردید. این کدها در ادامه فرایند تحلیل، یعنی جست‌وجوی مضامین، بازبینی و نام‌گذاری آن‌ها، در ۱۵ زیرمضمون (کد نهایی) ادغام و دسته‌بندی شده و در قالب ۴ مضمون (تم) کلان سازمان‌دهی شدند. یافته‌های حاصل در جدول ۳ به تفصیل ارائه شده است.

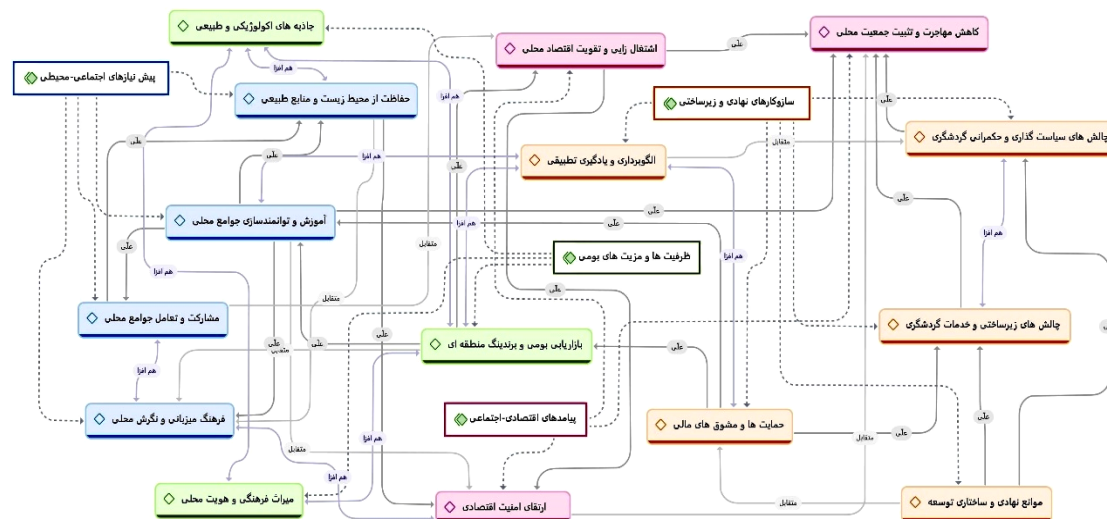
ساختار مفهومی روابط میان مضامین و زیرمضامین‌های استخراج شده نیز در قالب نقشه مفهومی ترسیم شده با نرم‌افزار Atlas.ti در شکل ۳ نمایش داده شده است. این چارچوب مفهومی می‌تواند به تبیین ابعاد چندلایه و درهم‌تنیده اکوتوریسم در زمینه ارتقای معیشت پایدار مناطق مرزی کمک شایانی می‌کند.

جدول ۳. مضامین و زیرمضامین استخراج شده پیرامون مؤلفه‌های کلیدی اکوتوریسم در ارتقای معیشت پایدار مناطق مرزی استان اردبیل

#	کد (زیرمضمون)	توضیح اجمالی کد (زیرمضمون)	تم (مضمون)
۱	جاذبه‌های اکولوژیکی و طبیعی	ظرفیت‌ها و تنوع منابع طبیعی، زیستی و جغرافیایی منطقه برای توسعه اکوتوریسم	ظرفیت‌ها و مزیت‌های بومی
۲	میراث فرهنگی و هویت محلی	عناصر فرهنگی-تاریخی، آیین‌ها، سنت‌ها و ارزش‌های محلی به عنوان جاذبه‌های بومی گردشگری	
۳	بازاریابی بومی و برندسازی منطقه‌ای	اهمیت روایت‌گری محلی، برندسازی مقصد و ترویج منطقه از طریق ابزارهای بازاریابی	
۴	آموزش و توانمندسازی جوامع محلی	نیاز به ارتقای دانش، مهارت و ظرفیت حرفه‌ای در حوزه گردشگری میان ساکنان محلی	پیش‌نیازهای اجتماعی-محیطی
۵	مشارکت و تعامل جوامع محلی	میزان درگیری و همکاری فعال جوامع مرزی در فرآیند توسعه اکوتوریسم	
۶	فرهنگ میزبانی و نگرش محلی	آمادگی ذهنی، اجتماعی و فرهنگی جوامع محلی برای پذیرش گردشگران	
۷	حفاظت از محیط‌زیست و منابع طبیعی	ضرورت بهره‌برداری پایدار، صیانت از تنوع زیستی و جلوگیری از تخریب منابع	

#	کد (زیرمضمون)	توضیح اجمالی کد (زیرمضمون)	تم (مضمون)
۸	چالش‌های زیرساختی و خدمات گردشگری	لزوم رفع محدودیت‌ها و ضعف‌ها در امکانات اقامتی، حمل‌ونقل، دسترسی و خدمات گردشگری	ساز و کارهای نهادی و زیرساختی
۹	چالش‌های سیاست‌گذاری و حکمرانی گردشگری	نبود انسجام نهادی، سیاست‌های مقطعی و مدیریت ناکارآمد در سطح برنامه‌ریزی و اجرا	
۱۰	حمایت‌ها و مشوق‌های مالی	لزوم ارائه تسهیلات، اعتبارات، سرمایه‌گذاری دولتی و حمایت مالی هدفمند برای توسعه اکوتوریسم	
۱۱	موانع نهادی و ساختاری توسعه	برطرف کردن چالش‌های ساختاری در ساز و کارهای اداری، قانونی و هماهنگی بین‌نهادی	
۱۲	الگوبرداری و یادگیری تطبیقی	عدم غفلت از تجارب موفق ملی و بین‌المللی در توسعه مدل‌های اکوتوریسم پایدار و یادگیری تطبیقی از آن‌ها	
۱۳	اشتغال‌زایی و تقویت اقتصاد محلی	نقش اکوتوریسم در ایجاد فرصت‌های شغلی جایگزین و درآمدزایی پایدار برای ساکنان	پیامدهای اقتصادی-اجتماعی
۱۴	ارتقای امنیت اقتصادی	اثرات مثبت اکوتوریسم بر امنیت اقتصادی، کاهش وابستگی و افزایش ثبات معیشتی	
۱۵	کاهش مهاجرت و تثبیت جمعیت محلی	نقش اکوتوریسم در جلوگیری از مهاجرت، ایجاد انگیزه ماندگاری و تقویت حس تعلق به منطقه	

شکل ۳. شبکه مفهومی روابط بین مضامین و زیرمضامین اکوتوریسم در ارتقای معیشت پایدار مناطق مرزی استان اردبیل

تحلیل کیفی مصاحبه‌ها با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون و نرم‌افزار ATLAS.ti منجر به شناسایی شبکه‌ای از مضامین و زیرمضامین شد که در قالب چهار مضمون اصلی طبقه‌بندی شده‌اند (شکل ۳). نقشه مفهومی ترسیم شده نشان می‌دهد که توسعه اکوتوریسم در مناطق مرزی استان اردبیل، حاصل تعامل پیچیده و چندسطحی میان عوامل بومی، نهادی، اجتماعی-محیطی و پیامدهای اقتصادی-اجتماعی است. در سطح نخست، «ظرفیت‌ها و مزیت‌های بومی» شامل جاذبه‌های طبیعی و اکولوژیکی، میراث فرهنگی و هویت محلی و بازاریابی بومی و برندسازی منطقه‌ای به عنوان زیرساخت مفهومی توسعه اکوتوریسم شناسایی شدند. این مؤلفه‌ها مستقیماً بر ارتقای «پیامدهای اقتصادی-اجتماعی» تأثیرگذارند و نقش پیشران در مسیر تقویت اشتغال، کاهش مهاجرت و ارتقای معیشت پایدار دارند. این ظرفیت‌ها به شکل مستقیم و هم‌افزا تحت تأثیر «پیش‌نیازهای اجتماعی-محیطی» قرار دارند که شامل آموزش و توانمندسازی جوامع محلی، مشارکت فعال مردم بومی، فرهنگ میزبانی و حفاظت از محیط‌زیست می‌شود. رابطه متقابل میان آموزش، مشارکت و نگرش اجتماعی به گردشگری از یک سو و حفاظت از محیط‌زیست از سوی دیگر، نوعی هم‌افزایی پایدار ایجاد می‌کند که شرط اساسی پایداری اکوتوریسم است. از سوی دیگر، نقشه مفهومی نشان می‌دهد که مؤلفه‌های مربوط به

«ساز و کارهای نهادی و زیرساختی» در قالب یک خوشه به هم پیوسته شامل چالش‌های حکمرانی گردشگری، زیرساخت‌ها و خدمات گردشگری ناکافی، موانع نهادی و حمایت‌های مالی ناکارآمد، به عنوان گلوگاه‌های محدودکننده توسعه اکوتوریسم عمل می‌کنند. این مؤلفه‌ها به صورت مستقیم بر ظرفیت‌ها و پیامدهای اقتصادی تأثیر منفی داشته و در تعامل منفی با مشارکت جوامع محلی و بازاریابی بومی قرار دارند. در این میان، الگوبرداری و یادگیری تطبیقی به عنوان یک مؤلفه واسطه و مداخله‌گر شناخته می‌شود که می‌تواند در مواجهه با چالش‌های نهادی و ضعف سیاست‌گذاری، نقش تسهیل‌کننده و جبرانی ایفا کند. این مؤلفه با اغلب مضامین اصلی دیگر رابطه علی مثبت دارد و می‌تواند کیفیت حکمرانی و برنامه‌ریزی گردشگری را بهبود بخشد.

در نهایت، مضمون «پیامدهای اقتصادی-اجتماعی» که شامل اشتغال‌زایی و تقویت اقتصاد محلی، کاهش مهاجرت و تثبیت جمعیت بومی و در رأس آن ارتقای معیشت پایدار است، به عنوان نقطه کانونی و هدف نهایی اکوتوریسم شناسایی شده است. این پیامدها نتیجه مستقیم هم‌افزایی مثبت میان ظرفیت‌های بومی، مشارکت اجتماعی و تقویت سیاست‌گذاری و زیرساخت‌ها هستند. در مجموع، یافته‌ها نشان می‌دهد که توسعه اکوتوریسم مؤثر بر معیشت پایدار، نیازمند نگرشی سیستماتیک و یکپارچه است؛ نگرشی که هم‌زمان به مؤلفه‌های فرهنگی، نهادی، زیرساختی و محیط‌زیستی توجه کرده و با طراحی مداخلاتی هم‌راستا و متعامل، امکان تحقق امنیت پایدار اقتصادی در مناطق مرزی را فراهم می‌آورد.

یافته‌های رویکرد کمی: در راستای اعتبارسنجی یافته‌های کیفی و تبیین ساختار عاملی مؤلفه‌های شناسایی شده، از تحلیل عاملی اکتشافی به عنوان روش مکمل در بخش کمی پژوهش بهره گرفته شد. با استفاده از داده‌های حاصل از پرسشنامه پژوهش که در میان جامعه نمونه توزیع گردید، تحلیل عاملی به منظور کشف ابعاد پنهان و الگوهای هم‌پوشان میان مؤلفه‌ها به کار رفت. این رویکرد آماری به پژوهشگران امکان داد تا ساختار زیربنایی مجموعه داده‌ها را شناسایی کرده و خوشه‌های مفهومی منسجم‌تری از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر معیشت پایدار تصادی مبتنی بر اکوتوریسم ترسیم نمایند. در ادامه، یافته‌های حاصل از این تحلیل ارائه می‌شوند.

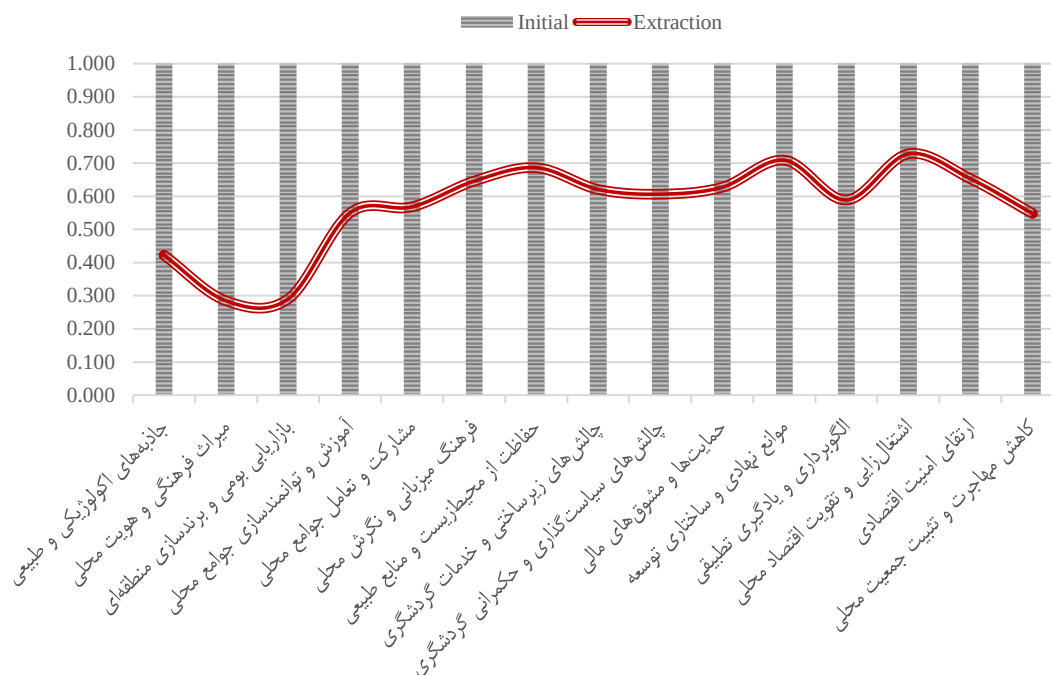
جدول ۴. نتایج آزمون کفایت نمونه‌گیری KMO و آزمون کروییت بارتلت برای تحلیل عاملی اکتشافی

شاخص KMO (کفایت نمونه‌گیری کایزر-میر-الکین)	
۰/۸۴۱	مقدار تقریبی کای دو
۷۹۸/۹۸۰	درجه‌ی آزادی (Df)
۱۰۵	سطح معناداری (Sig.)

پیش از اجرای تحلیل عاملی اکتشافی در پژوهش حاضر، شاخص‌های KMO و آزمون کروییت بارتلت به منظور سنجش کفایت داده‌ها و بررسی همبستگی بین متغیرها محاسبه شدند. مطابق جدول ۴، مقدار شاخص KMO برابر با ۰/۸۴۱ به دست آمد که بر اساس معیارهای کایزر، در دامنه «خیلی خوب» قرار می‌گیرد. این مقدار نشان‌دهنده آن است که داده‌ها از کفایت مناسبی برای تحلیل عاملی برخوردارند و ماتریس همبستگی میان متغیرها به اندازه‌ای مناسب است که بتوان از تحلیل عاملی برای کشف ساختار پنهان در میان متغیرها استفاده کرد. از سوی دیگر، آزمون کروییت بارتلت نیز نتایج معناداری را ارائه داد؛ مقدار χ^2 دو برابر با ۷۹۸/۹۸۰ در سطح معناداری $p < 0.001$ گزارش شد که بیانگر این است که ماتریس همبستگی در بین متغیرهای تحقیق، به طور معناداری با یکدیگر متفاوت هستند و همبستگی کافی برای شناسایی عوامل زیرین وجود دارد. در مجموع، نتایج این آزمون‌ها حاکی از آن است که داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب بوده و می‌توان با اطمینان نسبت به استخراج عامل‌ها اقدام کرد. این موضوع، گام نخست اعتبارسنجی نتایج کیفی تحقیق را از طریق روش‌های آماری فراهم می‌سازد.

در ادامه تحلیل عاملی اکتشافی، میزان اشتراک واریانس هر متغیر با عامل‌های استخراج شده بررسی شد (شکل ۴). میزان اشتراک بیانگر این است که هر متغیر تا چه اندازه توسط عامل‌های استخراج شده تبیین می‌شود. مقادیر استخراج شده پس از دوران عامل‌ها ارائه شده‌اند و معمولاً مقادیری بالاتر از ۰/۴ به عنوان سطح مطلوب در نظر گرفته می‌شوند. بررسی نتایج نشان داد که بیشترین میزان اشتراک مربوط به متغیر «اشتغال‌زایی و تقویت اقتصاد محلی» با مقدار ۰/۷۲۸ است که نشان‌دهنده قدرت بالای این مؤلفه در هم‌تبیینی با سایر مؤلفه‌های زیرساختی اکوتوریسم است. همچنین متغیرهای «موانع نهادی و ساختاری توسعه» (۰/۷۰۹)، «حفاظت از محیط‌زیست و منابع طبیعی» (۰/۶۸۶) و «فرهنگ میزبانی و نگرش محلی» (۰/۶۴۶) نیز سطوح بالایی از اشتراک واریانس را به خود اختصاص داده‌اند که دلالت بر اهمیت ساختاری و نقش تعیین‌کننده این متغیرها در مدل نهایی دارد. در سوی مقابل، پایین‌ترین

مقدار اشتراک مربوط به «میراث فرهنگی و هویت محلی» (۰/۲۸۵) و «بازاریابی بومی و برندسازی منطقه‌ای» (۰/۲۹۰) است. این نتایج حاکی از آن است که این متغیرها اگرچه از نظر کیفی مهم تلقی می‌شوند؛ اما در تحلیل عاملی حاضر سهم نسبتاً کمتری در تبیین ساختار عاملی کلان ایفا کرده‌اند. به طور کلی، مقادیر بالای اشتراک برای اکثر متغیرها (اکثراً بالاتر از ۰/۵) نشان‌دهنده کیفیت مطلوب ماتریس داده‌ها و مشارکت مناسب متغیرها در ساختار کلی مدل است. این امر اعتبار تحلیل عاملی و دقت استخراج مؤلفه‌ها را در چارچوب پژوهش حاضر تقویت می‌کند.

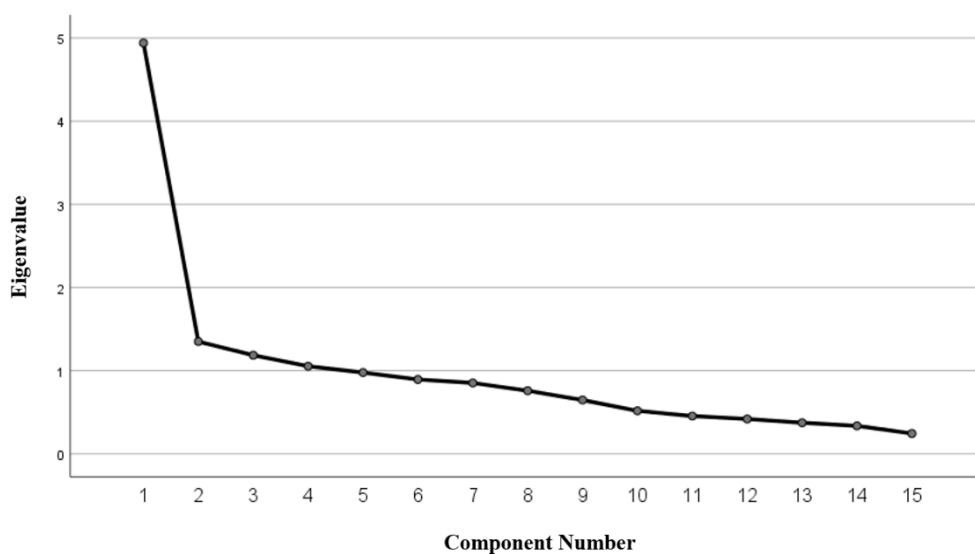

شکل ۴. میزان اشتراکات هر زیرمضمون در تحلیل عاملی اکتشافی

در راستای اجرای تحلیل عاملی اکتشافی، هدف اصلی تعیین تعداد بهینه مؤلفه‌هایی بود که بیشترین واریانس داده‌ها را تبیین می‌کنند. جدول درصد واریانس تبیین‌شده (جدول ۵) نشان می‌دهد که از مجموع ۱۵ مؤلفه مورد بررسی، تنها چهار مؤلفه دارای مقدار ویژه بزرگ‌تر از ۱ بودند. این چهار مؤلفه به ترتیب موفق به تبیین ۵۶/۸۶٪ از واریانس کل شدند که بیانگر کفایت مطلوب در تحلیل عاملی است. مؤلفه اول با مقدار ویژه ۴/۹۴۱، بیشترین سهم از واریانس داده‌ها (۳۲/۹۴٪) را به خود اختصاص داده است. پس از آن، مؤلفه دوم با ۸/۹۹٪، مؤلفه سوم با ۷/۹۰٪ و مؤلفه چهارم با ۷/۰۲٪ از واریانس کل، سهم معناداری در تبیین ساختار عاملی داشته‌اند. به منظور بهبود تفسیرپذیری ساختار عامل‌ها، دوران عاملی به روش واریامکس انجام شد که نتایج آن نیز در ستون سوم جدول نمایان است. پس از دوران، مؤلفه اول همچنان بیشترین سهم (۲۲/۰۷٪) را به خود اختصاص داد و سه مؤلفه بعدی به ترتیب ۱۳/۴۳٪، ۱۲/۹۱٪ و ۸/۴۴٪ از واریانس را تبیین کردند. به منظور اعتبارسنجی تعداد بهینه عامل‌ها، از نمودار شیب اسکری نیز بهره گرفته شد (شکل ۵) که در آن افت ناگهانی مقدار ویژه پس از مؤلفه چهارم به وضوح مشهود است. این روند از قانون زانویی پیروی کرده و بر انتخاب چهار عامل اصلی تأکید می‌کند. به صورت جمع‌بندی، نتایج جدول ۵ و نمودار شیب اسکری (شکل ۵)، هر دو دلالت بر این دارند که ساختار عاملی مناسب برای مدل تحقیق حاضر، شامل چهار عامل اصلی است که تبیین‌کننده بیش از نیمی از واریانس کل داده‌ها بوده و از کفایت ساختاری مطلوبی برخوردار است.

جدول ۵. درصد واریانس تبیین شده توسط عامل‌های استخراج شده در تحلیل عاملی اکتشافی

مؤلفه	مقادیر ویژه اولیه			مجموع بارهای عاملی مربعی استخراج شده			مجموع بارهای عاملی مربعی پس از چرخش		
	مقدار کل	درصد واریانس	درصد تجمعی	مقدار کل	درصد واریانس	درصد تجمعی	مقدار کل	درصد واریانس	درصد تجمعی
۱	۴۹۴۱	۳۲٫۹۴	۳۲٫۹۴	۴۹۴۱	۳۲٫۹۴	۳۲٫۹۴	۳۳۱۰	۲۲٫۰۷	۲۲٫۰۷
۲	۳۴۹٫۱	۹٫۸	۹۳٫۴۱	۳۴۹٫۱	۹٫۸	۹۳٫۴۱	۲٫۰۱۵	۴۳٫۱۳	۵۰٫۳۵
۳	۱۸۶٫۱	۹٫۰۷	۸۳٫۴۹	۱۸۶٫۱	۹٫۰۷	۸۳٫۴۹	۹۳۸٫۱	۹۱٫۱۲	۴۱٫۴۸
۴	۰۵۳٫۱	۷٫۰۲	۸۶٫۵۶	۱۰۵۳	۷٫۰۲	۸۶٫۵۶	۲۶۶٫۱	۴۴٫۸	۸۶٫۵۶
۵	۹۷۷٫۰	۵۱٫۶	۳۷٫۶۳						
۶	۸۹۴٫۰	۹۵٫۵	۳۳٫۶۹						
۷	۸۵۲٫۰	۶۸٫۵	۰۱٫۷۵						
۸	۷۵۹٫۰	۰۵٫۵	۰۷٫۸۰						
۹	۶۴۶٫۰	۳۱٫۴	۳۸٫۸۴						
۱۰	۵۱۷٫۰	۴۴٫۳	۸۲٫۸۷						
۱۱	۴۵۴٫۰	۰۲٫۳	۸۵٫۹۰						
۱۲	۴۱۹٫۰	۷۹٫۲	۶۴٫۹۳						
۱۳	۳۷۳٫۰	۴۹٫۲	۱۳٫۹۶						
۱۴	۳۳۶٫۰	۲۳٫۲	۳۷٫۹۸						
۱۵	۲۴۴٫۰	۶۲٫۱	۱۰۰٫۰۰						

شکل ۵. نمودار شیب اسکری برای تعیین تعداد عامل‌های اصلی

در نهایت، یافته‌های حاصل از تحلیل عاملی اکتشافی با استفاده از روش چرخش واریماکس، منجر به شناسایی چهار عامل اصلی شد که هر یک نمایانگر یکی از ابعاد بنیادین اثرگذاری اکوتوریسم بر معیشت پایدار مناطق مرزی هستند (جدول ۶). این چهار عامل در مجموع توانستند نزدیک به ۵۷ درصد از واریانس کل متغیرها را تبیین کنند؛ سهمی معنادار که از کفایت ساختار عاملی برای تحلیل پدیده مورد بررسی حکایت دارد.

جدول ۶. ماتریس چرخش یافته عامل‌ها

عامل ۴	عامل ۳	عامل ۲	عامل ۱	زیر مضمون
-	۰/۵۱۵	-	-	جاذبه‌های اکولوژیکی و طبیعی
-	-	-	۰/۴۹۸	میراث فرهنگی و هویت محلی
-	-	-	۰/۴۸۶	بازاریابی بومی و برندسازی منطقه‌ای
-	۰/۵۰۳	۰/۴۶۶	-	آموزش و توانمندسازی جوامع محلی
-	-	-	۰/۶۶۹	مشارکت و تعامل جوامع محلی
۰/۷۵۳	-	-	-	فرهنگ میزبانی و نگرش محلی
-	-	-	۰/۷۵۴	حفاظت از محیط‌زیست و منابع طبیعی
-	-	۰/۶۱۸	۰/۴۶۶	چالش‌های زیرساختی و خدمات گردشگری
-	-	۰/۶۱۷	-	چالش‌های سیاست‌گذاری و حکمرانی گردشگری
-	۰/۶۷۹	-	-	حمایت‌ها و مشوق‌های مالی
-	-	۰/۸۱۶	-	موانع نهادی و ساختاری توسعه
-	۰/۷۶۳	-	-	الگوبرداری و یادگیری تطبیقی
-	-	-	۰/۷۴۵	اشتغال‌زایی و تقویت اقتصاد محلی
-	-	-	۰/۷۹۴	ارتقای امنیت اقتصادی
۰/۶۵۱	-	-	-	کاهش مهاجرت و تثبیت جمعیت محلی

عامل نخست که بیشترین بار عاملی را در متغیرهایی مانند ارتقای امنیت اقتصادی (۰/۷۹۴)، حفاظت از محیط‌زیست (۰/۷۵۴)، اشتغال‌زایی و تقویت اقتصاد محلی (۰/۷۴۵) و مشارکت و تعامل جوامع محلی (۰/۶۶۹) نشان داد، می‌تواند تحت عنوان «مشارکت بومی و پیامدهای اقتصادی» نام‌گذاری شود. این عامل ناظر بر ارتباط مستقیم میان مشارکت محلی، حفاظت از منابع طبیعی و پیامدهای ملموس اقتصادی-اجتماعی در مناطق مرزی است. یافته‌ها تأکید می‌کنند که بدون فعال‌سازی ظرفیت‌های بومی و پیوند ساختاری آن با برنامه‌های اقتصادی، تحقق امنیت معیشتی پایدار ممکن نخواهد بود.

عامل دوم شامل زیرمضمون‌های چالش‌های زیرساختی و خدمات گردشگری (۰/۶۱۸)، چالش‌های سیاست‌گذاری و حکمرانی (۰/۶۱۷) و موانع نهادی و ساختاری (۰/۸۱۶) است و به درستی با عنوان «ساز و کارهای نهادی و زیرساختی» شناسایی می‌شود. این عامل بیانگر محدودیت‌های ساختاری و ضعف نهادهای سیاست‌گذار در فراهم‌سازی شرایط لازم برای توسعه اکوتوریسم است. شواهد آماری این عامل بر ضرورت تقویت زیرساخت‌های گردشگری، تدوین سیاست‌های جامع و ایجاد انسجام نهادی در مناطق مرزی تأکید دارند.

عامل سوم که بارهای عاملی معناداری در زیرمضمون‌هایی همچون حمایت‌ها و مشوق‌های مالی (۰/۶۷۹)، الگوبرداری و یادگیری تطبیقی (۰/۷۶۳)، آموزش و توانمندسازی جوامع محلی (۰/۵۰۳) و جاذبه‌های اکولوژیکی و طبیعی (۰/۵۱۵) نشان داد، نمایانگر ترکیبی از ظرفیت‌های بومی و سازوکارهای نرم حمایتی است. این عامل با عنوان «توانمندسازی تطبیقی بر بستر ظرفیت‌های بومی» نام‌گذاری می‌شود. این عامل نشان می‌دهد که انتقال تجارب موفق، آموزش‌پذیری محلی، سیاست‌های مشوق‌محور و بهره‌گیری از جاذبه‌های طبیعی به صورت توأمان، بستر مناسبی برای فعال‌سازی بالقوه‌های اکوتوریسمی فراهم می‌آورند. بر این اساس، توسعه در مناطق مرزی نیازمند ترکیبی متوازن از ظرفیت‌های طبیعی و توانمندسازی ساختاری است تا مسیر بهره‌برداری پایدار از منابع محلی تسهیل شود.

در مقابل، عامل چهارم افزون بر فرهنگ میزبانی و نگرش محلی (۰/۷۵۳) و کاهش مهاجرت و تثبیت جمعیت محلی (۰/۶۵۱)، می‌تواند میراث فرهنگی و هویت محلی (۰/۴۹۸) و بازاریابی بومی و برندسازی منطقه‌ای (۰/۴۸۶) را نیز شامل شود. با توجه به این زیرمضمون‌ها، عامل، گویای نقشی استراتژیک برای سرمایه فرهنگی و اجتماعی در شکل‌گیری ثبات جمعیتی و تصویرسازی منطقه‌ای است. این عامل را می‌توان «سرمایه فرهنگی و بازنمایی منطقه‌ای» نام‌گذاری کرد. این عامل نشان می‌دهد که ارتقای نگرش میزبانی،

صیانت از میراث فرهنگی و روایت‌سازی هویتی علاوه بر جذب گردشگران با کیفیت‌تر و توسعه معیشت پایدار، زمینه‌ساز بازدارندگی مهاجرت و افزایش تمایل به ماندگاری نیز می‌شوند.

در جمع‌بندی، ساختار چرخش‌یافته چهار عاملی، به خوبی بازتاب‌دهنده پیوند میان مضامین کیفی و شاخص‌های کمی در سطوح نهادی، اقتصادی، فرهنگی و محیط‌زیست است. این یافته‌ها تصویری جامع از الزامات و فرصت‌های توسعه اکوتوریسم در مناطق مرزی ارائه می‌دهند و بر ضرورت اتخاذ رویکردی یکپارچه، چندسطحی و تطبیقی در سیاست‌گذاری‌های آتی تأکید دارند. انسجام این ساختار با مدل مفهومی کیفی، گویای قوت نظری تحلیل و کفایت تجربی ابزار اندازه‌گیری پژوهش است.

۴- بحث و نتیجه‌گیری

توسعه پژوهش حاضر با هدف بررسی و تبیین مؤلفه‌های کلیدی و مؤثر اکوتوریسم در ارتقای معیشت پایدار با بهره‌گیری از رویکردی ترکیبی متشکل از تحلیل مضمون کیفی و تحلیل عاملی اکتشافی، چارچوبی مفهومی-کاربردی برای تفسیر و تحلیل این پدیده چندبعدی ارائه داده است. یافته‌ها نشان دادند که اکوتوریسم، به ویژه در بسترهای مرزی و حاشیه‌ای، صرفاً یک فعالیت اقتصادی نیست؛ بلکه در مقام یک ساز و کار توسعه‌محور و میان‌رشته‌ای، نقش مؤثری در ارتقای معیشت پایدار، انسجام فرهنگی و پایداری اجتماعی ایفا می‌کند.

در بخش کیفی، تحلیل مضمون داده‌های حاصل از مصاحبه با خبرگان، منجر به شناسایی چهار مضمون کلان شامل: «ظرفیت‌ها و مزیت‌های بومی»، «پیش‌نیازهای اجتماعی-محیطی»، «ساز و کارهای نهادی و زیرساختی» و «پیامدهای اقتصادی-اجتماعی» شد. این ساختار نشان داد که تحقق معیشت پایدار نیازمند هم‌افزایی درونی میان منابع طبیعی و فرهنگی، مشارکت مردمی، توانمندسازی اجتماعی، حکمرانی کارآمد و سرمایه‌گذاری ساختاری است. نقشه مفهومی حاصل از تحلیل داده‌ها، به وضوح روابط تعاملی، علی و حلقه‌های بازخوردی بین این عناصر را آشکار ساخت.

در بخش کمی، تحلیل عاملی اکتشافی با شاخص $KMO = 0.841$ و معناداری آزمون بارتلت ($P < 0.001$)، ساختار کیفی را تأیید کرده و چهار عامل اصلی را شناسایی کرد که در مجموع ۵۶/۸۶٪ از واریانس کل متغیرها را تبیین کردند. این عوامل عبارت بودند از: ۱. مشارکت بومی و پیامدهای اقتصادی، ۲. ساز و کارهای نهادی و زیرساختی، ۳. توانمندسازی تطبیقی بر بستر ظرفیت‌های بومی و ۴. سرمایه فرهنگی و بازنمایی منطقه‌ای.

آنچه در تلفیق تحلیلی یافته‌های کیفی و کمی برجسته و حائز اهمیت است، سطح بالای انطباق مفهومی و ساختاری میان مضامین کیفی و عامل‌های کمی است؛ انطباقی که انسجام نظری پژوهش را تقویت و اعتبار ترکیبی آن را تثبیت می‌کند. مضمون «پیامدهای اقتصادی-اجتماعی» با عامل نخست کمی انطباق کامل دارد و بر ارتباط مستقیم میان مشارکت جوامع محلی و ارتقای امنیت اقتصادی و معیشت پایدار تأکید دارد. همچنین، مضمون «ساز و کارهای نهادی و زیرساختی» به‌وضوح در عامل دوم کمی بازتاب یافته است که نشان می‌دهد حتی در حضور ظرفیت‌های بومی، بدون ساختار نهادی توانمند، مسیر توسعه پایدار اکوتوریسم مسدود خواهد شد. عامل سوم که تلفیقی از «آموزش و توانمندسازی جوامع محلی»، «حمایت‌ها و مشوق‌های مالی»، «جاذبه‌های اکولوژیکی و طبیعی» و «الگوبرداری و یادگیری تطبیقی» است، امتداد منطقی مضمون «پیش‌نیازهای اجتماعی-محیطی» بوده و بر نقش عناصر نرم‌افزاری و یادگیری سازمانی در بهره‌برداری پایدار از منابع محلی تأکید دارد. در همین راستا، عامل چهارم با تمرکز بر مؤلفه‌هایی چون «فرهنگ میزبانی و نگرش محلی» و «بازاریابی بومی و برندسازی منطقه‌ای»، بازتابی مستقیم از مضمون «ظرفیت‌ها و مزیت‌های بومی» است و بر اهمیت بازنمایی فرهنگی و روایت‌گری هویتی در جذب گردشگر و تثبیت جمعیت بومی تأکید می‌کند.

در بعد زیست‌محیطی، نتایج پژوهش حاضر نشان داد که اکوتوریسم در مناطق مرزی استان اردبیل نه تنها عامل رشد اقتصادی و فرهنگی؛ بلکه عاملی برای حفاظت و احیای منابع طبیعی است. توسعه اکوتوریسم با بهره‌گیری از ظرفیت‌های طبیعی موجب افزایش آگاهی زیست‌محیطی جوامع محلی، ارتقای حس تعلق به محیط و کاهش تخریب سرزمین می‌شود. همچنین، مشارکت ساکنان در فعالیت‌های گردشگری بومی، زمینه‌ساز ایجاد ساز و کارهای خودنظارتی در حفاظت از منابع طبیعی و جلوگیری از بهره‌برداری بی‌رویه است؛ بنابراین، علاوه بر جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی، یافته‌ها نشان دادند که اکوتوریسم می‌تواند آثار مثبت زیست‌محیطی نیز به همراه داشته باشد این نتایج با پژوهش‌های موسوئته و همکاران و گیدب هم‌راستا است که نشان دادند گردشگری جامعه‌محور می‌تواند ضمن افزایش درآمد، به کاهش شکار غیرمجاز، بهبود وضعیت زیستگاه‌ها و تقویت فرهنگ حفاظت منجر شود (Moswete et al., 2022; Gideb, 2023). همچنین، نتایج پژوهش گوئرو-مورنو و اولیویرا جونیور که بر ضرورت رویکردهای

مشارکتی در حفظ اکوسیستم‌ها تأکید داشت، تأیید می‌کند که اکوتوریسم پایدار تنها در چارچوب تعامل جامعه با محیط‌زیست قابل تحقق است (Guerrero-Moreno & Oliveira-Junior, 2024).

همچنین، نتایج بخش کمی پژوهش حاضر با یافته‌های مطالعات پیشین نیز هم‌راستا است. به عنوان نمونه، نتایج این پژوهش در خصوص نقش مؤثر اکوتوریسم بر پایداری اقتصادی و ارتقای معیشت، با نتایج پژوهش‌های پورجوپاری و همکاران و طولابی‌نژاد و پودینه همسو است (Pourjoopari et al., 2024; Toulabi Nejad & Poodineh, 2020). هر دو پژوهش قید شده بر اثرگذاری مثبت و معنادار اکوتوریسم بر معیشت روستایی تأکید کرده‌اند. همچنین، تأکید بر اهمیت ساز و کارهای نهادی و زیرساختی در پژوهش حاضر، با نتایج پژوهش عالی و صادقی (۱۴۰۰) مطابقت دارد که نشان داد نبود ساختار نهادی کارآمد مانع توسعه پایدار گردشگری است (Aali & Sadeghi, 2021). در سطح بین‌المللی نیز یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج لیو و چاماراتانا و شو و همکاران همخوانی دارد که بر ضرورت مشارکت ذی‌نفعان محلی، ارتقای کیفیت زندگی و پیوند معیشت با حفاظت محیط‌زیست تأکید کرده‌اند (Liu & Chamaratana, 2024; Xu et al., 2022).

در تحلیل نهایی، نتایج این پژوهش در بستر جغرافیایی مرزی استان اردبیل نشان داد که عوامل اقتصادی، فرهنگی و نهادی در تعامل با ویژگی‌های محیطی و مرزی منطقه، نقشی مضاعف در شکل‌گیری الگوی معیشت پایدار دارند. شرایط خاص مناطق مرزی، همچون فاصله از مراکز توسعه‌یافته، تنوع فرهنگی، حساسیت‌های امنیتی و ظرفیت‌های اکولوژیکی بکر، سبب می‌شود توسعه اکوتوریسم در این نواحی مستلزم رویکردی متعادل میان حفاظت و بهره‌برداری باشد؛ به گونه‌ای که هر گونه فشار بر محیط طبیعی با راهکارهای جبرانی چون آموزش، توانمندسازی و مدیریت گردشگری متعادل گردد. به طور کلی می‌توان نتیجه گرفت که توسعه اکوتوریسم در مناطق مرزی، تنها در صورت تلفیق هوشمندانه ظرفیت‌های بومی با سیاست‌گذاری‌های کلان، مشارکت مردمی و الگوهای توانمندسازی پایدار امکان‌پذیر است. هرگونه نگاه بخشی، مقطعی یا صرفاً زیرساخت‌محور، بدون توجه به سرمایه‌های فرهنگی، اجتماعی و زیست‌محیطی جوامع مرزی، منجر به بازتولید ناپایداری و فرصت‌سوزی خواهد شد. از سوی دیگر، چنانچه اکوتوریسم به درستی طراحی و در بستر مشارکت‌جویانه اجرا شود، می‌تواند به شکل هم‌زمان در ایجاد اشتغال، جلوگیری از مهاجرت، حفاظت از اکوسیستم‌ها، احیای منابع طبیعی، تقویت هویت منطقه‌ای و ارتقاء امنیت اقتصادی مؤثر واقع شود.

با این حال، ضروری است در تفسیر نتایج، محدودیت‌های پژوهش همچون تمرکز جغرافیایی بر یک منطقه خاص و عدم تعمیم کامل به سایر نواحی با ساختارهای فرهنگی یا نهادی متفاوت، مدنظر قرار گیرد. این موضوع، زمینه‌ساز توسعه پژوهش‌های تطبیقی و چندمنطقه‌ای در آینده خواهد بود.

در جمع‌بندی، پژوهش حاضر نشان داد که توسعه اکوتوریسم مؤثر بر معیشت پایدار در مناطق مرزی، نیازمند رویکردی سیستماتیک، چندسطحی و زمینه‌محور است؛ رویکردی که بتواند سرمایه‌های بومی، ساز و کارهای نهادی، ظرفیت‌های فرهنگی و مشارکت اجتماعی و زیست‌محیطی را در قالب یک مدل یکپارچه گرد آورد. این مدل، نه تنها قابلیت تعمیم به سایر مناطق مرزی کشور را دارد؛ بلکه می‌تواند مبنای طراحی سیاست‌ها، برنامه‌ها و مداخلات هدفمند توسعه‌محور قرار گیرد که در راستای اهداف کلان توسعه پایدار، عدالت فضایی و امنیت اقتصادی عمل می‌کند.

۵- سپاس‌گزاری

احتراماً، به استحضار می‌رساند مقاله حاضر با عنوان «بررسی و تبیین مؤلفه‌های کلیدی اکوتوریسم در ارتقای معیشت پایدار با بهره‌گیری از رویکرد ترکیبی» حاصل بخشی از نتایج طرح پژوهشی شهید صیاد شیرازی (جایگزین خدمت) با عنوان «شناسایی مؤلفه‌های کلیدی اکوتوریسم در بهبود و ارتقای معیشت و امنیت اقتصادی مناطق مرزی استان اردبیل» است. این مقاله با تکیه بر داده‌های گردآوری‌شده در چارچوب طرح مذکور و بر مبنای روش‌های علمی و تحلیل‌های دقیق تهیه شده و امید است بتواند سهمی در ارتقاء دانش تخصصی در حوزه مربوطه ایفا نماید. بدین‌وسیله از کلیه همکاران، کارشناسان و افرادی که در مراحل گردآوری داده‌ها، تحلیل و نگارش این اثر یاری‌رسان بوده‌اند، صمیمانه قدردانی و سپاس‌گزاری می‌گردد.

۶- فهرست منابع

- پورجوپاری، مرضیه، طیب‌نیا، سیدهادی و پایدار کلسنگ، ابوذر. (۱۴۰۳). تحلیل اثرگذاری توسعه اکوتوریسم در توانمندسازی اقتصاد روستاییان (نمونه: روستاهای دارای اقامتگاه بومگردی شهرستان کرمان). مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۱۵(۵۵)، ۷۰-۴۳. <https://doi.org/10.22034/jargs.2023.378560.1006>
- حجازی، ا.، رضائی مقدم، م.، و قاسمی زادگنبد، زهرا. (۱۴۰۱). ارزیابی قابلیت‌های اکوتوریسمی با استفاده از روش FUZZY-ANP (مطالعه موردی: دهستان مرگور شهرستان ارومیه). جغرافیا و برنامه‌ریزی، ۲۶(۸۰)، ۹۹-۱۱۶. <https://doi.org/10.22034/gp.2021.44708.2791>
- رجبی، ناصر، میرابی، وحیدرضا و مرادی شهدادی، خسرو. (۱۴۰۳). ارائه الگوی اکوتوریسم و توسعه گردشگری پایدار با تأکید بر ارزآوری و توسعه اقتصادی جزیره قشم. فصلنامه ارزش‌آفرینی در مدیریت کسب و کار، ۴(۳)، ۲۷-۵۱. <https://doi.org/10.22034/jvcbm.2024.431446.1277>
- طوبایی نژاد، مهرشاد و پودینه، محمدرضا. (۱۳۹۸). بررسی اثرات توسعه اکوتوریسم بر پایداری فعالیت‌ها و دارایی‌های معیشتی خانوارهای روستایی (مورد مطالعه: بخش پای شهرستان خرم‌آباد). اندیشه جغرافیا، ۱۱(۲۲)، ۹۷-۱۱۸. https://geonot.znu.ac.ir/article_38153.html
- عالی نگین، و صادقی لقمان. (۱۴۰۰). ارزیابی میزان تأثیرگذاری عوامل مؤثر بر توسعه اکوتوریسم در نواحی روستایی (مطالعه موردی: مسیر گردشگری اورامانات). <http://dx.doi.org/DOI:%2010.22034/40.174.15>
- فرج‌اللهی، اصغر و اسلامی، ایمان. (۱۳۹۹). تحلیل اثر اکوتوریسم بر سرمایه‌های معیشت روستایی در چارچوب پایداری (مورد مطالعه: روستای پالنگان کردستان). نشریه علمی - پژوهشی مرتع و آبخیزداری، ۷۳(۴)، ۸۳۲-۸۴۲. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.50442008.1399.73.4.11.7>
- کمانداری، م.، چهارراهی، م.، و قربانپور، ح. (۱۳۹۹). پتانسیل‌های اکوتوریسم استان کرمان زمینه برای توسعه گردشگری آینده. جغرافیا و روابط انسانی، ۳(۲)، ۲۷-۴۲. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26453851.1399.3.2.3.0>
- گنجائیان، ح. (۱۳۹۹). پتانسیل‌سنجی توسعه اکوتوریسم منطقه گوندره شهرستان قروه با استفاده از مدل تلفیقی AHP-SWOT. جغرافیا و روابط انسانی، ۲(۴)، ۵۶-۶۹. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26453851.1399.2.4.5.3>
- مؤیدفر، سعیده، دهقان خاوری، سعید، اکابری تفتی، مهدی و فاطمی، مهران. (۱۴۰۰). ارزش‌گذاری اقتصادی اکوتوریسم کویر یزد با رویکرد توسعه پایدار. کاوش‌های جغرافیایی مناطق بیابانی، ۹(۱)، ۱۴۹-۱۷۲. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2345332.1400.9.1.8.0>
- میرکریمی، ح.، سعیدی، س.، و سعیدی، س. (۱۳۹۵). اصول و مفاهیم دسته‌بندی به اکوتوریسم موفق. انسان و محیط زیست، ۱۴(۲)، ۱۳-۲۳. <https://sanad.iau.ir/Journal/he/Article/848226/FullText>
- ویسی، فرزاد، قربانی، محمد صدیق و داستوار، عدنان. (۱۳۹۶). تحلیل اثر بازارچه‌های مرزی بر معیشت پایدار پس‌کرانه‌های روستایی (مورد مطالعه: بخش خاومیرآباد شهرستان مریوان). پژوهش‌های روستایی، ۸(۳)، ۵۱۸-۵۳۵. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20087373.1396.8.3.10.2>
- یاری، رو، حشمتی، غ.، و رفیعی، حامد. (۱۴۰۰). ارزیابی پتانسیل اکوتوریسمی مراتع بیلاقی با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) (مطالعه موردی: مراتع چهارباغ شهرستان گرگان). تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۲۸(۴)، ۷۴۵-۷۵۸. <https://doi.org/10.22092/ijrdr.2021.125246>

References

- Aali N, Sadeghi L. (2021). An Assessment of the Influence of Different Factors on the Rural Ecotourism Development (Case study: Oramanat tourist route). *JHRE*. 40(174), 15-28. <http://dx.doi.org/DOI:%2010.22034/40.174.15> [In Persian]
- Beck, H. E., Zimmermann, N. E., McVicar, T. R., Vergopolan, N., Berg, A., & Wood, E. F. (2018). Present and future Köppen-Geiger climate classification maps at 1-km resolution. *Scientific data*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.1038/sdata.2018.214>
- Bhushan, S., Dincă, I., & Shikha, S. (2024). Evaluating local livelihoods, sustainable forest management, and the potential for ecotourism development in Kaimur Wildlife Sanctuary, India. *Frontiers in Forests and Global Change*, 7, 1491917. <https://doi.org/10.3389/ffgc.2024.1491917>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>

- Chan, J. K. L., Marzuki, K. M., & Mohtar, T. M. (2021). Local community participation and responsible tourism practices in ecotourism destination: A case of lower Kinabatangan, Sabah. *Sustainability*, 13(23), 13302. <https://doi.org/10.3390/su132313302>
- Cordon, C., Carmena, B., Giménez, M. C., García, J. L., & Calderon-Guerrero, C. (2023). Evolution of ecotourism in coastal indigenous communities: Comparison of the case studies of La Ventanilla and La Escobilla in Oaxaca, Mexico. *Sustainability*, 15(3), 2207. <https://doi.org/10.3390/su15032207>
- Dangi, T. B., & Jamal, T. (2016). An integrated approach to “sustainable community-based tourism”. *Sustainability*, 8(5), 475. <https://doi.org/10.3390/su8050475>
- Department for International Development (DFID). (1999). Sustainable livelihoods guidance sheets. Livelihoods Centre. <https://www.livelihoodscentre.org/documents/114097690/114438878/Sustainable+livelihoods+guidance+sheets.pdf/594e5ea6-99a9-2a4e-f288-cbb4ae4bea8b?t=1569512091877>
- FAO (Food and Agriculture Organization). (2023). Ecotourism: Definitions, Concepts and Visitor Types. Retrieved from <https://www.fao.org/4/w7714e/w7714e06.htm>
- Farajollahi, A. & Islami, I. (2021). Analysis of the Impact of Ecotourism on Capitals of Rural Livelihoods in the Sustainability Framework (Case Study: Palangan Village of Kurdistan). *Journal of Range and Watershed Management*, 73(4), 832-842. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.50442008.1399.73.4.11.7> **[In Persian]**
- Ganjaean, H. (2020). Evaluation of Ecotourism Development Potential of Gavandareh Area of Qorveh City Using Integrated Model AHP-SWOT. *Geography and Human Relationships*, 2(4), 56-69. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26453851.1399.2.4.5.3> **[In Persian]**
- Gidebo, H. B. (2023). Linking livelihood and biodiversity conservation in protected areas: Community based tourism development perspective from developing country. *Tourism and Hospitality Research*, 23(3), 361-375. <https://doi.org/10.1177/14673584221102699>
- Guerrero-Moreno, M. A., & Oliveira-Junior, J. M. B. (2024). Approaches, trends, and gaps in community-based ecotourism research: a bibliometric analysis of publications between 2002 and 2022. *Sustainability*, 16(7), 2639. <https://doi.org/10.3390/su16072639>
- Gültekin, Y. S. (2022). Ecotourism through the perception of forest villagers: understanding via mediator effects using structural equation modeling. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(47), 70899-70908. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-20882-y>
- Harilal, V., & Tichaawa, T. M. (2018). Ecotourism and alternative livelihood strategies in Cameroon's protected areas. *EuroEconomica*, 37(2), 133-148. <http://hdl.handle.net/11159/2570>
- Hejazi, A. , Rezaei Moghaddam, M. H. & Ghasemizadgonbad, Z. (2022). Assessment of Ecotourism capabilities using FUZZY ANP method (A case study of Margavar Rural District of Urmia County). *Journal of Geography and Planning*, 26(80), 116-99. <https://doi.org/10.22034/gp.2021.44708.279> **[In Persian]**
- Ichsan, Azhar, & Munardi. (2023). ENHANCING COMMUNITY ENGAGEMENT IN ECOTOURISM: DEVELOPING A PARTICIPATORY AND COMMUNITY-CENTERED FRAMEWORK. *Journal of Accounting Research, Utility Finance and Digital Assets*, 1(4), 636–646. <https://doi.org/10.54443/jaruda.v1i4.160>
- Kamandari, M. , Chahrriahi, M. & Ghorbanpour, H. (2020). Ecotourism potentials in Kerman province a Domain for Tourism Development. *Geography and Human Relationships*, 3(2), 27-42.. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26453851.1399.3.2.3.0> **[In Persian]**
- Khaledi Koure, F., Hajjarian, M., Hossein Zadeh, O., Alijanpour, A., & Mosadeghi, R. (2023). Ecotourism development strategies and the importance of local community engagement. *Environment, Development and Sustainability*, 25(7), 6849-6877. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02338-y>
- Kumar, S., Hasiya, N., Kumar, V., & Sageena, G. (2023). Ecotourism: a holistic assessment of environmental and socioeconomic effects towards sustainable development. *Current World Environment*, 18(2), 589. <http://dx.doi.org/10.12944/CWE.18.2.14>
- Liu, M., & Chamaratana, T. (2024). Assessing Ecotourism Development Indicators in Border Areas of the Greater Mekong Subregion: Insights from Stakeholders. *Pakistan Journal of Life & Social Sciences*, 22(2). <https://doi.org/10.57239/PJLSS-2024-22.2.001267>
- Mikhaylova, A. A., Wendt, J. A., Hvale, D. V., Bógdał-Brzezińska, A., & Mikhaylov, A. S. (2022). Impact of cross-border tourism on the sustainable development of rural areas in the Russian–Polish and Russian–Kazakh borderlands. *Sustainability*, 14(4), 2409. <https://doi.org/10.3390/su14042409>
- Mirkarimi, H., Saeidi, S., & Saeidi, S. (2016). Principles and Concepts to Achieve Successful Ecotourism. *Human and Environment*, 14(2), 13–23. <https://sanad.iau.ir/Journal/he/Article/848226/FullText> **[In Persian]**

- Moayedfar, S., Dehghan Khavari, S., Akaberi Tafti, M. & Fatemi, M. (2021). Economic Evaluation of Yazd Desert Ecotourism with Approach Sustainable Development. *The Journal of Geographical Research on Desert Areas*, 9(1), 149-172. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.2345332.1400.9.1.8.0> **[In Persian]**
- Moswete, N. N., Saarinen, J., & Thapa, B. (2022). Socio-economic Impacts of Community-Based Ecotourism on Rural Livelihoods: A Case Study of Khawa Village in the Kalahari Region, Botswana. In *Southern African Perspectives on Sustainable Tourism Management: Tourism and Changing Localities* (pp. 109-124). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-99435-8_8
- Mulyani, S., Ahsani, R. D. P., & Wijaya, D. N. (2021). Collaborative Governance on Ecotourism: Towards Sustainable Tourism Development. *Jurnal Borneo Administrator*, 17(3), 319-334. <https://doi.org/10.24258/jba.v17i3.958>
- Pourjoopari, M., Tayebnia, S. H., & Paydar Kalsang, A. (2024). Analysis of the effectiveness of ecotourism development in empowering the rural economy (example: villages with ecotourism resorts in Kerman city). *Arid Regions Geographic Studies*, 15(55), 43-70. <https://doi.org/10.22034/jargs.2023.378560.1006> **[In Persian]**
- Rajabi, N., Mirabi, V. R. & Moradi Shahdadi, K. (2024). Presenting a model of ecotourism and sustainable tourism development with an emphasis on foreign exchange and economic development of Qeshm Island. *Journal of value creating in Business Management*, 4(3), 27-51. <https://doi.org/10.22034/jvcbm.2024.431446.1277> **[In Persian]**
- Salman, A., Jaafar, M., Mohamad, D., Ebekozien, A., & Rasul, T. (2024). The multi-stakeholder role in Asian sustainable ecotourism: a systematic review. *PSU Research Review*, 8(3), 940-958. <https://doi.org/10.1108/PRR-05-2022-0048>
- Samal, R., & Dash, M. (2023). Ecotourism, biodiversity conservation and livelihoods: Understanding the convergence and divergence. *International Journal of Geoheritage and Parks*, 11(1), 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.ijgeop.2022.11.001>
- Sapkota, B. D. (2021). Sustainable Livelihoods Approach: Alternative to Rural Development. *Triyuga Academic Journal*, 39-45. <https://doi.org/10.3126/taj.v2i1.45619>
- Shi, H., Zhang, L., Song, B., & He, C. (2022). The impact of ecotourism on local rural households' livelihood around Wolong Nature Reserve. *Forestry Economics Review*, 4(1), 2-18. <https://doi.org/10.1108/FER-06-2021-0013>
- Sok, S., & Yu, X. (2015). Adaptation, resilience and sustainable livelihoods in the communities of the Lower Mekong Basin, Cambodia. *International Journal of Water Resources Development*, 31(4), 575-588. <https://doi.org/10.1080/07900627.2015.1012659>
- Tambe, S. (2022). Sustainable livelihoods approach. In *Teaching and learning rural livelihoods: A guide for educators, students, and practitioners* (pp. 45-56). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-90491-3_4
- TIES (The International Ecotourism Society). (1990). What is Ecotourism. Retrieved from www.ecotourism.org/what-is-ecotourism
- Tiwari, S., & Nguyen, T. P. L. (2024). Towards social equity and sustainable economic prosperity through ecotourism: A case of caste diversified community along Annapurna Sanctuary trail (AST), Nepal. *World Development Perspectives*, 34, 100592. <https://doi.org/10.1016/j.wdp.2024.100592>
- Toulabi Nejad, M. & Poodineh, M. R. (2020). Investigating the Effects of Ecotourism Development on the Sustainability of Livelihoods Activities and Rural Households (Case Study: Khorram-Abad Papee Division). *Geographic Thought*, 11(22), 97-118. https://geonot.znu.ac.ir/article_38153.html **[In Persian]**
- UN (United Nations). (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Retrieved from <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- UN Tourism. (n.d.). Glossary of tourism terms. Retrieved from <https://www.untourism.int/glossary-tourism-terms>
- UNDP (United Nations Development Programme). (2023). Ecotourism investments support conservation and local economic growth. Retrieved from <https://www.undp.org/belarus/stories/ecotourism-investments-support-conservation-and-local-economic-growth>
- UNDP (United Nations Development Programme). (2024). Ecotourism investments support conservation and local economic growth. Retrieved from <https://www.undp.org/belarus/stories/ecotourism-investments-support-conservation-and-local-economic-growth>

- Veisi, F. , Ghorbani, M. S. & Dastwar, A. (2017). Border Market Impacts on Sustainable Livelihood of Rural Areas Around: A Case Study in Khavmirabad District in Marivan County. *Journal of Rural Research*, 8(3), 518-535. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20087373.1396.8.3.10.2> [In Persian]
- Xu, S., Zuo, Y., Law, R., & Zhang, M. (2022). Impact of farmers' participation in tourism on sustainable livelihood outcomes in border tourism areas. *International Sociology*, 37(1), 50-77. <https://doi.org/10.1177/02685809211024019>
- Yari, R. , Heshmati, G. & Rafiee, H. (2021). Assessment the potential of Ecotourism Summer Rangelands using Geographic Information System (GIS) (Case Study: Chahar-bagh Rangelands of Gorgan City). *Iranian Journal of Range and Desert Research*, 28(4), 745-758. <https://doi.org/10.22092/ijrdr.2021.125246> [In Persian]